

URBAN FUTURES RAPPORT 2024:1

Arbetsmetodik för utveckling och förtätning av stationsnära områden - en vägledning

Utvecklad inom projektet Urbana stationssamhällen
- realisering av potentialer i stationsnära områden

OM RAPPORTEN

Redaktörer: Sanna Isemo och Jenny Sjödin.

Författare: Meta Berghauser Pont, Javier Falla Arce, Sanna Isemo, Nina Johansson, Richard Petersson, Ulf Ranhagen, Jenny Sjödin, Tony Svensson, Job van Eldijk och Maja Wadstein.

Projekt: Urbana stationssamhällen - realisering av potentialer i stationsnära områden, 2022-2024.

Projektparter och medlemmar:

Chalmers tekniska högskola: Meta Berghauser Pont och Job van Eldijk.

Göteborgsregionen: Javier Falla Arce, Anna Gustafsson, Helena Jan, Nina Johansson, Richard Petersson och Maja Wadstein.

Urban Futures (Göteborgs universitet): Susanna Glenndahl Thorslund, Sanna Isemo och Jenny Sjödin.

Kungliga tekniska högskolan: Tony Svensson.

Högskolan Dalarna: Ulf Ranhagen.

Layout: Helena Jan.

Bearbetning av figurer: David Sindelar.

Bildkällor:

Framsida: Foto Jenny Sjödin, redigering David Sindelar, illustration Biba Sehovic.

Övriga foton: Sanna Isemo, Helena Jan och Jenny Sjödin.

OM URBAN FUTURES

Urban Futures - Centrum för hållbar stadsutveckling är en arena för samskapande mellan forskning och praktik. Vi arbetar med komplexa samhällsutmaningar utifrån olika perspektiv. Vi bygger kunskap och kapacitet som bidrar till omställning av våra städer och samhällen.

Centrumet är placerat vid Wexus - Västsveriges nexus för hållbar utveckling och drivs i samverkan mellan åtta parter som representerar både akademi och praktik: Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Göteborgsregionen (GR), Göteborgs Stad, Chalmers tekniska högskola, Göteborgs universitet, IVL Svenska Miljöinstitutet och RISE Research Institutes of Sweden.

© Urban Futures, 2024

Urban Futures rapport 2024:1

ISBN: 978-91-989640-0-4

urbanfutures.se

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
Ordlista	5
Introduktion	6
Våra utgångspunkter	7
Kapitel 1: En integrerad arbetsmetodik	8
Stöd i ett planeringssystem med flera nivåer och processkeden	9
Samskapande metoder för integrering av olika kunskap och perspektiv	9
Kapitel 2: Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar	10
Plats-Nod modellen som planeringsverktyg	10
Institutionella förutsättningar för stationsnära utveckling	12
Kapitel 3: Platsens potential	14
Platsutvärderingsmetoden som planeringsverktyg	14
Vikten av lokal kunskap om platsen	17
Kapitel 4: Scenarier och framtidsbild	18
Användning av scenarier i planeringsarbete	18
Vårt arbetssätt - från scenarier till framtidsbild	19
Kapitel 5: Process för genomförande	22
Att planera för genomförande	22
Vårt arbetssätt - process för genomförande	24
Hur analys- och utvärderingsmetoden kan bidra i genomförandet	25
Kapitel 6: Summering och slutsatser	26
Användning av analys- och utvärderingsmetoden i praktiken	26
En integrerad arbetsmetodik	27
Referenser	28

Sammanfattning

Utveckling av stationssamhällen längs regionala järnvägsstråk bedöms ha betydelse för minskad energi-användning och klimatpåverkan. Stationsnära områden har ofta både stor potential och komplexa utmaningar. En ökad tillgänglighet, förtätning och funktionsblandning kan bidra till ett mer levande stationssamhälle och gynna hållbarhet på flera sätt. Aktörer på kommunal, regional och nationell nivå är involverade i planeringen och genomförandet och de har ofta olika uppdrag och mål, vilket gör utvecklingen av dessa områden komplex.

I ett tidigare projekt utvecklades en GIS-baserad analys- och utvärderingsmetod för att analysera förhållandet mellan tillgänglighet och täthet på lokal och regional nivå. Metoden består av två delar, dels Plats-Nod modellen som används för att bedöma förtätningspotentialen i stationsnära områden i relation till den regionala tillgängligheten. Den andra delen är Platsutvärderingsmetoden som används för att bedöma konsekvenserna av förtätning i stationsnära områden i relation till den lokala tillgängligheten, med särskilt fokus på social hållbarhet.

För att undersöka hur analys- och utvärderingsmetoden kan tillämpas i samhällsplanering i praktiken och bidra till kunskap om hur gapet mellan mål om stationsnära utveckling och det faktiska genomförandet kan minskas har en integrerad arbetsmetodik utvecklats. Arbetsmetodiken kombinerar analys- och utvärderingsmetoden med praktisk och lokalbaserad kunskap om den fysiska platsens unika egenskaper och förutsättningar genom samskapande metoder. Arbetsmetodiken är tänkt att informera och stödja ordinarie planeringsprocesser, bidra till bättre beslutsstöd och stötta olika aktörer på lokal, regional och nationell nivåns samverkan för utveckling och förtätning av stationsnära områden.

Den integrerade arbetsmetodiken kombinerar tre olika komponenter: analys- och utvärderingsmetoden, samskapande metoder och institutionella förutsättningar. Den består av fyra faser: Förutsättningar, Platsens potential, Scenarier och framtidsbild samt Process för genomförande. Faserna är ömsesidigt beroende av varandra och processen är iterativ, vilket innebär att moment återkommer och fördjupas.

Arbetsmetodiken fungerar som ett stöd för att bygga kapacitet kring hur komplexitet och osäkerhet i planering och genomförande kan hanteras. Viktiga grundstenar handlar om att stimulera till samarbete och dialog över gränser och att sammanföra olika perspektiv och kunskap. Den är flexibel och behöver anpassas efter lokala förutsättningar och behov. Den föreslagna ordningen bör ses som en grund att utgå ifrån och inte som ett antal förutbestämda steg.

Vägledningen är uppbyggd i kapitel utifrån arbetsmetodikens olika faser. Varje kapitel inleds med en generell beskrivning av arbetsmetodiken och föreslagna metoder med förankring i teori och tidigare forskning. Därefter följer mer praktiska beskrivningar av hur metodiken kan tillämpas, särskilt under rubrikerna Vårt arbetssätt. Varje kapitel avslutas med några viktiga medskick att tänka på. Vägledningen avslutas med ett kapitel för summering och slutsatser.

Vägledning har tagits fram inom projektet Urbana stationssamhällen - realisering av potentialer i stationsnära områden (2022-2024) som syftar till att skapa förutsättningar för hållbar utveckling av stationssamhällen genom att nyttja stationsnära områdens potentialer. Tre stationsnära områden i Göteborgsregionen har ingått som fall i projektet: Floda i Lerums kommun, Stenungsund i Stenungsunds kommun och Älvängen i Ale kommun. Projektet finansieras av Trafikverket.

Ordlista

Analys- och utvärderingsmetoden - en GIS-baserad metod som utvecklats i projektet *Urbana stationssamhällen - förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet*. Metoden består av två delar: Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden.

En integrerad arbetsmetodik - benämning av den metodik som utvecklats i detta projekt och som beskrivs i denna vägledning. Metodiken kombinerar och integrerar tre olika komponenter: analys- och utvärderingsmetoden, samskapande metoder och i institutionella förutsättningar.

Förtätning - en process där städer och samhällen växer inom befintliga bebyggelseområden och därmed undviker att expandera geografiskt.

GIS - står för geografiskt informationssystem, ett IT-system för att samla in, lagra, bearbeta, analysera och presentera geografiska data.

Institutionell kapacitet - förmågan hos aktörer att fatta beslut i linje med antagna målsättningar och att skapa förutsättningar för att genomföra dem i enlighet med tagna beslut. Institutionell kapacitet handlar också om olika aktörers resurser och förmåga vad gäller kunskap, relationer och mobilisering.

Plats-Nod modellen - beskriver den regionala tillgängligheten i relation till det stationsnära områdets täthet och visar på samspelet mellan det stationsnära området som "nod" och som "plats". Plats-Nod modellen ger insikt om det stationsnära områdets potential, utifrån tre variabler: Nodkvalitet, Platskvalitet och Plankapacitet.

Nodkvalitet - beskriver den regionala tillgängligheten. Här beräknat genom antal tågavgångar per dygn.

Platskvalitet - beskriver det stationsnära områdets täthet. Här beräknat utifrån dag- och nattbefolkning inom 1 km och 2,6 km.

Plankapacitet - beskriver byggbar mark i det stationsnära området. Här beräknat utifrån byggbar mark inom 1 km och 2,6 km.

Platsutvärderingsmetoden - används för att bedöma konsekvenser av förtätning i stationsnära områden i relation till den lokala tillgängligheten. I utveckling av Platsutvärderingsmetoden har forskningsresultat om konsekvenser av förtätning samt tillgänglighet omsatts till rumsliga indikatorer grupperade inom fem teman. Alla teman har koppling till Agenda 2030 och särskilt Mål 11: Hållbara städer och samhällen.

Tema 1: Tillgång till kollektivtrafik - tema 1 och tema 2 beskriver vardagliga aktiviteter och möten som sker i det offentliga rummet utifrån måttet närhet till primära urbana resurser. Tillgång till kollektivtrafik handlar om andel bebyggelse med visst gångavstånd till en hållplats.

Tema 2: Tillgång till service - tema 1 och tema 2 beskriver närhet till primära urbana resurser. Tillgång till service har avgränsats till skola, vårdcentral och livsmedelsaffär. Vad som innefattas kan behöva anpassas utifrån den lokala kontexten men handlar om service som påverkar människors vardag.

Tema 3: Tillgång till grönområden - tillgång till grönområden handlar om andel bebyggelse med visst avstånd till grönområden. Grönområden kan definieras på olika sätt och medföra stora skillnader i resultat då det inte finns någon nationell definition och databas att utgå ifrån. Projektet har bedömt det lämpligt att fokusera på allmänt tillgängliga grönområden såsom parker och naturområden.

Tema 4: Sammanlänkande stråk - sammanlänkande stråk handlar om gatornas centralitet och beskriver å ena sidan andel gator som kan definieras som huvudstråk och som kopplar samman stadsdelar, å andra sidan andel gator som kan definieras som väl integrerade områden i staden. Båda måtten är viktiga för hur människor rör sig i staden och vistas i offentliga miljöer.

Tema 5: Stationens platskvalitet - de specifika förutsättningar ett stationsnära område har och berikar den grövre analysen av platskvalitet som ingår i Plats-Nod modellen. Det handlar bland annat om blandning av bostäder och orienterbarhet.

Samskapande - innebär att forskare och praktiker gemensamt utvecklar kunskap om verklighetsbaserade utmaningar. Forskare och praktiker lär från och med varandra i en process där olika kunskap, erfarenheter och perspektiv integreras.

Stationsnära områden - områden närmast järnvägsstationer. Området avgränsas utifrån lokala förutsättningar, i regel cirka 600 meter - 1000 meter från stationsknutpunkten.

Stationssamhällen - samlingsbegrepp för samhällen som utvecklats kring en järnvägsstation. Området innefattar stationen, bebyggda områden runt stationen men också omgivande landsbygd med koppling till stationen. Området sträcker sig alltså utanför det stationsnära området.

Tillgänglighet - utifrån ett spatialt/rumsligt perspektiv avses här förmågan att nå platser och funktioner (såsom service, kollektivtrafik eller grönytor). Tillgänglighet skapas inte bara lokalt utan behöver beskrivas utifrån platsens relation till sin kontext på nationell, regional eller lokal nivå.

Täthet - hur intensivt en plats används beroende på vad som är byggt där. Detta kan mätas på olika sätt, till exempel antal boende per hektar eller genom exploateringsstal som beskriver hur mycket bebyggelse eller bruttoarea (BTA) som finns inom ett specifikt område (planarea A) enligt följande uttryck: BTA/A.

Introduktion

stadsbyggnadsdebatten intar täthet en särställning genom den betydelse som begreppet tillskrivs från både praktiska och teoretiska perspektiv och om det leder till en god eller dålig stadsutveckling. Kompakt stadsutveckling betonas av både UN Habitat, EU, Boverket och många forskare som en strategi för en hållbar stad liksom minskad biltransport och ökad resurseffektivitet (Berghauser Pont & Haupt, 2024). Förtätning av våra städer, både i stadskärnorna, ytterstaden och förorter, vållar samtidigt debatt och protester. Det finns alla skäl att enträget fortsätta arbetet med att nyansera och fördjupa arbetet med att belysa möjligheter och problem med förtätning, inte minst i stationsnära områden (Ranhagen & Svenning, 2020).

Utveckling av stationssamhällen längs regionala järnvägsstråk bedöms ha betydelse för minskad energianvändning och klimatpåverkan och en mer hållbar utveckling. Stationsnära områden har ofta både stor potential och komplexa utmaningar. Stationen bidrar till ökad regional tillgänglighet, vilket skapar potential för stadsutveckling lokalt. Ökad tillgänglighet, förtätning och funktionsblandning kan bidra till ett mer levande stationssamhälle och gynna hållbarhet på flera sätt. Samtidigt har varje ort sina unika egenskaper och förutsättningar. Utveckling av stationsnära områden kräver samverkan mellan aktörer på kommunal, regional och nationell nivå med olika uppdrag och mål. Det finns därför ett behov av att bättre förstå konsekvenser av föreslagna åtgärder i relation till de olika aktörernas ambitioner och målsättningar.

Denna vägledning har tagits fram inom projektet Urbana stationssamhällen - realisering av potentialer i stationsnära områden (2022-2024) som syftar till att skapa förutsättningar för hållbar utveckling av stationssamhällen genom att nyttja stationsnära områdets potentialer. Projektet bygger vidare på ett tidigare arbete där det utvecklats en analys- och utvärderingsmetod för att analysera förhållandet mellan tillgänglighet och täthet på lokal och regional nivå. Metoden består av två delar:

- Plats-Nod modellen för att bedöma förtätningspotentialen i stationsnära områden i relation till den regionala tillgängligheten, och
- Platsutvärderingsmetoden för att bedöma konsekvenserna av förtätning i relation till den lokala tillgängligheten.

R Läs mer om analys- och utvärderingsmetoden i rapporten Förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet - Utveckling av en analys- och utvärderingsmetod (Berghauser Pont m.fl., 2022).

Stationsnära områden har ofta både stor potential och komplexa utmaningar. En utmaning kan vara att utveckling av ett stationsnära område kräver samverkan mellan aktörer på kommunal, regional och nationell nivå, där alla aktörer har olika uppdrag och mål.

Metoden har vidareutvecklats tillsammans med aktörer på lokal, regional och nationell nivå. Projektet har genomförts som en fallstudie med tre stationsnära områden i Göteborgsregionen som fall: Floda i Lerums kommun, Stenungsund i Stenungsunds kommun och Älvängen i Ale kommun. I projektet har analys- och utvärderingsmetoden kombinerats med praktisk och lokalbaserad kunskap om den fysiska platsens unika egenskaper och förutsättningar genom samskapande metoder. Den här vägledningen visar hur en integrerad arbetsmetodik kan informera de ordinarie planeringsprocesserna och stötta aktörernas samverkan i utvecklingen och förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet. Som komplement till vägledningen finns även atlaser med kartbilagor för respektive stationsnära område samt en GIS-manual.

Den här vägledningen vänder sig i första hand till planerande aktörer på lokal, regional och nationell nivå. Förhoppningen är att den ska kunna bidra till samverkan mellan Trafikverket, regionala aktörer med ansvar för regional utveckling och kollektivtrafik, samt en bredd av tjänstepersoner inom kommuner.

VÅRA UTGÅNGSPUNKTER

Teori och metod

I projektet Urbana stationssamhällen - realisering av potentialer i stationsnära områden och så även i denna vägledning behandlas transportsystemet som en del av en större helhet i samspel med markanvändning och bebyggelseutveckling. Den tidigare framtagna analys- och utvärderingsmetoden kombineras med metoder och verktyg för samskapande för att generera insikter om den fysiska platsens unika egenskaper och förutsättningar, samt om möjliga konflikter och synergier mellan olika aktörers uppdrag, mål och drivkrafter. Genom samskapande processer sammanförs inte bara kunskap från olika sektorer utan även från forskning och praktik. Projektet har dessutom syftat till att utveckla det institutionella ramverket och strategier för genomförande, genom att undersöka hur metoden samspelar med och kan stödja de institutionella förutsättningarna och hur den kan tillämpas i samhällsplanering i praktiken.

Arbetet i projektet bygger på tidigare forskning och teorier utifrån tre olika kunskapsområden:

- **Urban morfologi med särskilt fokus på täthet och tillgänglighet** som ger kunskap om städers rumsliga struktur och karaktär och dess påverkan på mänskligt beteende och urbana processer. Med "urban morfologi" menas form och pacering av bland annat byggnader och vägar.
- **Samskapande som ansats och metod**, med en process strukturerad utifrån en beprövad samskapandemodell. Lokal och i stor utsträckning "tyst" kunskap hos aktörerna mobiliseras. Forskare och praktiker utvecklar gemensamt kunskap om verklighetsbaserade utmaningar.
- **Styrning och ledning med fokus på institutionella ramar och förutsättningar**, vilket ger kunskap om formellt och informellt samspel mellan institutioner och olika planeringsnivåer samt mellan olika aktörer.

Teoretisk grund med hänvisning till referenser utvecklas i kommande kapitel.

Tre stationsnära områden

Tre stationsnära områden i Göteborgsregionen har ingått som fall i projektet: Floda i Lerums kommun, Stenungsund i Stenungsunds kommun och Älvängen i Ale kommun. Tjänstepersoner från kommunerna har varit engagerade i fem workshoppar som genomförts under projektets gång (2023-2024). Workshopparna har även involverat tjänstepersoner från Trafikverket, Västtrafik, Länsstyrelsen Västra Götaland och Västra Götalandsregionen.

Stenungsund med sina 28 000 invånare är beläget mitt emellan Göteborg, Uddevalla, Trollhättan och Vänersborg. Det är kommunens huvudort där cirka hälften av invånarna bor. Orten har ungefär lika många inpendlare som utpendlare. Floda är beläget i Lerums kommun och är med sina cirka 7800 invånare en av de större tätorterna i kommunen. I Lerums kommun bor idag cirka 43 700 invånare. Det är till stor del en pendlingsort. Älvängen är tillsammans med Nödinge Ale kommuns två huvudorter. I kommunen bor idag totalt 31 000 invånare, varav 6500 bor i Älvängen. Älvängen är en pendlingsort.

A Läs mer om de tre stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen i respektive atlas.

LÄSANVISNINGAR

Vägledningen läses med fördel digitalt, så att figurer och arbetsblad kan förstöras. Är du intresserad av större versioner av figurerna och arbetsbladen, kontakta oss på Urban Futures.

Vägledningens struktur utgår ifrån den integrerade arbetsmetodik som utvecklats i projektet och dess olika faser. Varje kapitel inleds med en illustration för att ge en visuell guide genom de olika faserna, en generell beskrivning av arbetsmetodiken och föreslagna metoder med förankring i teori och tidigare forskning. Ikoner hjälper till att visa vilka delar av arbetsmetodiken som avsnitt fokuserar på. Under rubriken Vårt arbetssätt ges en mer praktisk beskrivning av hur metodiken kan tillämpas och varje kapitel innehåller även några viktiga medskick att tänka på. Vägledningen avslutas med ett kapitel med summering och slutsatser.

Denna Vägledning kompletteras med tre atlaser med tillhörande bilagor för respektive stationsnära område. I dessa finns dokumentation från de workshoppar som genomförts i projektet. Atlaserna är även tänkta att fungera som planeringsunderlag i kommunernas fortsatta arbete.

För att kunna genomföra de olika GIS-analyser som ligger till grund analys- och utvärderingsmetoden finns även en GIS-manual. Manualen går igenom hur analyser genomförts och vilket underlag som använts.

Rapporten *Förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet - Utveckling av en analys- och utvärderingsmetod* (Berghauser Pont m.fl., 2022) utgör bakgrund till denna vägledning och där beskrivs analys- och utvärderingsmetoden mer ingående.

ANALYS- &
UTVÄRDERINGSMETODEN

SAMSKAPANDE METODER

INSTITUTIONELLA
FÖRUTSÄTTNINGAR

RAPPORT

VÄGLEDNING

ATLAS

GIS-MANUAL

Kapitel 1:

En integrerad arbetsmetodik

I detta kapitel ges en översikt över den integrerade arbetsmetodiken som utvecklats och testats i projektet. Kapitlet ger en viktig inramning till arbetsmetodiken som helhet och hur den kombinerar och integrerar olika slags kunskap och metoder. Här synliggörs också de fyra faser som arbetsmetodiken består av: **Förutsättningar, Platsens potential, Scenarier och framtidsbild samt Process för genomförande.**

Arbetsmetodiken som utvecklats i projektet bygger på en beprövad modell för samverkan som utvecklats i tidigare praktisk forskning om hållbara stationssamhällen i samhällsplanering, med workshoppar som huvudsakligt format (Ranhagen & Gustafsson, 2020). Syftet med den integrerade arbetsmetodiken är att stödja de praktiska planeringsprocesserna med analytisk kunskap och bidra till bättre beslutsstöd och former för samverkan mellan aktörer på lokal, regional och nationell nivå i utveckling och förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet.

Den integrerade arbetsmetodiken kombinerar tre komponenter:

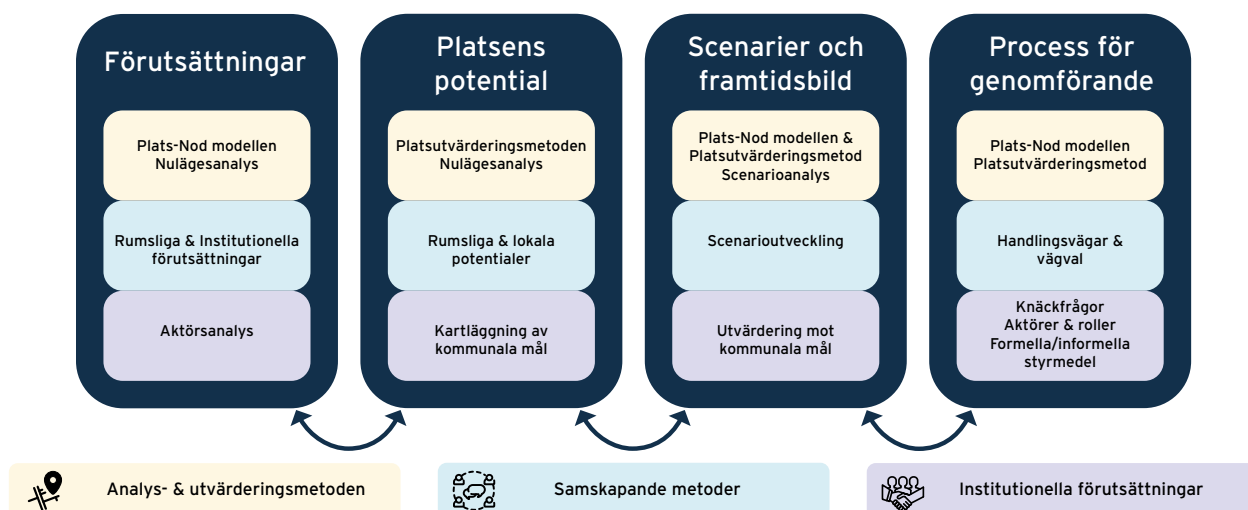
- **Analys- och utvärderingsmetoden:** Metoden bidrar med analytisk kunskap utifrån GIS-analyser och skapar jämförbart underlag och förståelse om effekter av förtätning och tillgänglighet lokalt och regionalt.
- **Samskapande metoder:** Med stöd av samskapande metoder integreras olika slags kunskap och perspektiv.
- **Institutionella förutsättningar:** Verktyg och ramverk kring institutionella förutsättningar skapar förståelse gapet mellan mål och genomförande kan minska genom förbättrat samspel mellan institutioner och olika planeringsnivåer samt mellan olika aktörer.

Den integrerade arbetsmetodiken består av fyra faser som bygger på en serie av workshoppar som genomförts inom projektet. Faserna är ömsesidigt beroende av varandra och processen är iterativ, vilket innebär att moment återkommer och fördjupas. En sådan dynamisk process innebär att resultat utvecklas löpande genom återkommande reflektion och lärande.

Arbetsmetodiken består av följande faser som beskrivs mer detaljerat i kommande kapitel:

- **Förutsättningar:** Här belyses ett stationsnära områdes rumsliga och institutionella förutsättningar med stöd av Plats-Nod modellen och aktörsanalys.
- **Platsens potential:** Här genomförs en nulägesanalys av platsen med stöd av Platsutvärderingsmetoden för att kartlägga rumsliga och lokala potentialer. Samtidigt betonas vikten av lokal kunskap och kopplingen till lokala förutsättningar och mål.
- **Scenarier och framtidsbild:** I denna fas utforskas alternativa utvecklingsmöjligheter med stöd av backcasting och scenariometodik. Här utvecklas olika scenarier, som kan jämföras och utvärderas med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden och slutligen resultera i en framtidsbild för det stationsnära området.
- **Process för genomförande:** I denna fas utvecklas en process för genomförande av den framtidsbild som tidigare tagits fram, med fokus på ett nyckelprojekt. Här belyses viktiga aspekter som genomförandestrategier och styrmedel, knäckfrågor samt aktörer och deras roller, uppdrag och resurser.

Översiktlig bild av den integrerade arbetsmetodik som utvecklats och testats i projektet.

STÖD I ETT PLANERINGSSYSTEM MED FLERA NIVÅER OCH PROCESSKEDEN

Den integrerade arbetsmetodiken som presenteras i vägledningen är avsedd som ett komplement till existerande planeringsprocesser.

I de flesta regioner i Sverige finns tre planeringsnivåer - kommunal nivå, regional nivå och nationell nivå, ledda av olika demokratiskt valda politiska församlingar. I detta flernivåsystem uppstår ofta en stor komplexitet med många aktörer och delvis sammankopplade, delvis parallella processer på olika nivåer med olika lagstiftning och kravställningar. En av flera vanliga utmaningar är att samordna markanvändnings- och bebyggelseplanering med transportplanering till en helhet som stödjer mål inom båda områdena. Stationsnära områden kan fungera som gränsobjekt och nyckelprojekt som integrerar de annars separata och ibland motstridiga målområdena och ambitionerna hos olika aktörer.

Vägledningens arbetsmetodik och metoder lämpar sig för:

- Nulägesbeskrivning, aktörsanalys och behovsanalys i tidiga skeden. På den kommunala planeringsnivån är Plats-Nod modellen särskilt bra för upprättande av kommuntäckande översiktsplan (ÖP) och Platsutvärderingsmetoden för en fördjupad översiktsplan (FÖP).
- För att undersöka nuläget och potentialen för stationsnära utveckling på regional planeringsnivå med stöd av Plats-Nod modellen som underlag för att prioritera infrastrukturinvesteringar längs järnvägsstråk i regionen. Detta kan ske som en del av regionalt eller delregionalt strukturbildningsarbete, regional utvecklingsplanering eller vid länstransportplanering.
- Scenarioutveckling och utvärdering kopplad till övergripande inriktningsplanering i ÖP eller FÖP enligt plan- och bygglagen (PBL) eller åtgärdsvalsstudier för infrastrukturåtgärder.
- Utveckling av framtidsbilder, val av åtgärder och genomförandestrategier kan användas som underlag för konkreta markanvändningsplaner i FÖP för tätorter, program till detaljplan (DP), åtgärdsvalsstudier och planer för infrastrukturobjekt eller utvecklingsplaner för fastighetsutveckling i stationsnära områden.
- Värde- och kvalitetsstyrning vad gäller Platsutvärderingsmetodens teman kan vägas in i programskede, planskede och genomförandeskede för stationsnära förtätning och andra förändringar i stationsnära områden.

Ett planeringsarbete enligt vägledningens arbetsmetodik kan resultera i större samsyn, förståelse för olika intressen och underlag som underlättar kommunikation och samverkan mellan kommuner, regioner och Trafikverket sinsemellan och internt i respektive organisation genom att tydliggöra nod- och platskvalitet liksom andra värden kopplade till hållbarhet.

SAMSKAPANDE METODER FÖR INTEGRERING AV OLIKA KUNSKAP OCH PERSPEKTIV

I den integrerade arbetsmetodiken kombineras den kvantitativa analys- och utvärderingsmetoden med en kvalitativ process för samskapande. Samskapande innebär att forskare och praktiker gemensamt utvecklar kunskap om verklighetsbaserade utmaningar. Det sker genom en process där olika aktörer lär från och med varandra i en process där olika kunskaper, erfarenheter och perspektiv integreras. Med stöd av samskapande metoder och verktyg säkerställs att praktikers lokalt baserade kunskap och praktisknära expertis kombineras med forskares vetenskapliga kunskap, teorier, metoder och kritiska perspektiv (Hemström, 2018). Därigenom skapas förutsättningar för att ta sig an komplexa samhällsutmaningar, i detta fall med fokus på utveckling av stationsnära områden.

Som stöd för samskapandet används en rad planeringsverktyg som testats och utvecklats i tidigare praktisknära forskning om hållbara stationssamhällen i samhällsplanering (se t.ex. Rånghagen, 2011 och Rånghagen & Gustafsson, 2020). Det handlar bland annat om utvärdering med stöd av multikriterieanalys, gåturer, strukturerad brainstorming, täthetsspel, backcasting och scenarioarbete samt besluts- och vägvalsträd. Dessa metoder beskrivs närmare i de kommande kapitlen.

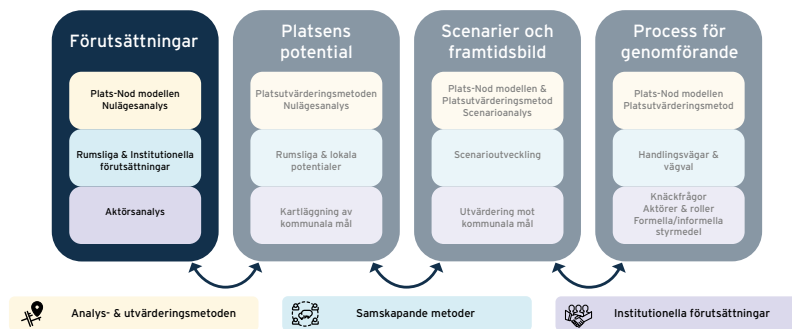
I projektet har samskapandet kombinerats med ett kontinuerligt kritiskt reflekterande ("reflection in action", se Schön, 1983) kring såväl empiriska resultat som forsknings- och utvecklingsarbetet som sådant. Här har vi använt oss av Reflection Chamber som en teoretiskt underbyggd modell för reflexivt lärande inom projektgruppen (bland annat inspirerad av Schön, 1986).

VIKTIGA MEDSKICK

Om du vill använda dig av den strukturerade processmodellen som helhet eller delar av den, tänk på det här:

- Arbetsmetodiken fungerar som ett stöd för att bygga kapacitet kring hur komplexitet och osäkerhet kan hanteras. Viktiga grundstenar handlar om att stimulera till samarbete och dialog över gränser och att sammanföra olika perspektiv och kunskap.
- Metoderna som presenteras i denna vägledning kan användas var för sig men används med fördel tillsammans, på så sätt att de kombineras och tillämpas som integrerade delar av en process.
- Arbetsmetodiken är flexibel och behöver anpassas efter lokala förutsättningar och behov. Den föreslagna ordningen bör ses som en grund att utgå ifrån och inte som ett antal förutbestämda steg. Arbetsmetodiken är tänkt att stödja redan etablerade planeringsprocesser, inte diktera dem.
- Arbetsmetodiken bygger på ett utforskande arbetssätt och en iterativ process. Här är det viktigt med förtroende från parterna, för att skapa utrymme för att våga testa och lära längs vägen.
- För att kunna kombinera den GIS-baserade analys- och utvärderingsmetoden med metoder för samskapande krävs också kunskap och förmåga att facilitera processen.
- Viktig processledarkompetens kan handla om att kunna avgränsa övningar för att deltagarna ska kunna hinna med, att med stöd av metod och struktur säkerställa att alla kommer till tals, samt att bygga in flexibilitet och ett reflexivt lärande i processen.
- Utifrån ett bredare perspektiv är processledarens roll och kompetens något som också kan behövas mer av i planeringsprocesserna för att på ett framgångsrikt sätt kunna arbeta med arbetsmetodiken vi föreslagit. Någon som ser helheten, håller ihop en process från början till slut och skapar förutsättningar för olika kompetenser och perspektiv att bidra i olika skeden.

Kapitel 2: Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar

Kapitlet fokuserar på stationsnära områdets rumsliga och institutionella förutsättningar, vilket är det första steget i den integrerade arbetsmetodiken. Här introduceras Plats-Nod modellen som ger insikt om det stationsnära områdets nuläge och förtätningspotential. För att bidra till att minska gapet mellan mål om stationsnära utveckling och det faktiska genomförandet behövs även förståelse för de institutionella förutsättningarna. Aktörsanalys är en metod som bidrar till att kartlägga de institutionella förutsättningarna.

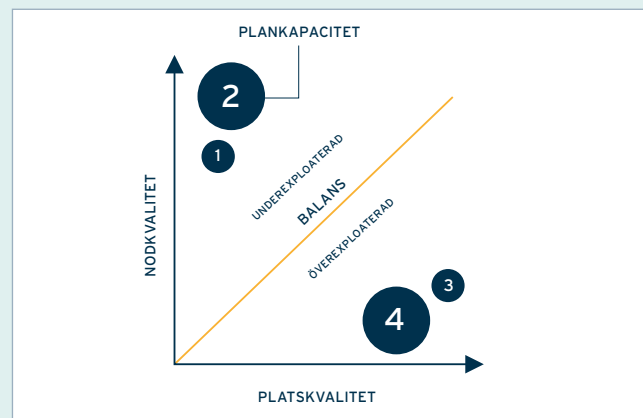
PLATS-NOD MODELLEN SOM PLANERINGSVERKTYG

Den analys- och utvärderingsmetod som utvecklas består av två delar där Plats-Nod modellen är en av dessa två. Plats-Nod modellen beskriver den regionala tillgängligheten i relation till det stationsnära områdets täthet och visar på samspelet mellan det stationsnära området som "nod" och som "plats". Baserat på det samspelet ger Plats-Nod modellen (Bertolini, 1999, Kickert m.fl., 2014) insikt om det stationsnära områdets potential, utifrån tre variabler:

- **Nodkvalitet** - beskriver den regionala tillgängligheten och har i projektet beräknats genom antalet tågvagnar per dygn.
- **Platskvalitet** - beskriver det stationsnära områdets täthet och har i projektet beräknats utifrån dag- och nattbefolkning inom 1 km och 2,6 km.
- **Plankapacitet** - beskriver byggbar mark i det stationsnära området och har i projektet beräknats utifrån byggbar mark inom 1 km och 2,6 km.

En balans mellan plats- och nodkvalitet är önskvärd för en effektiv användning av befintliga investeringar i infrastruktur, men också

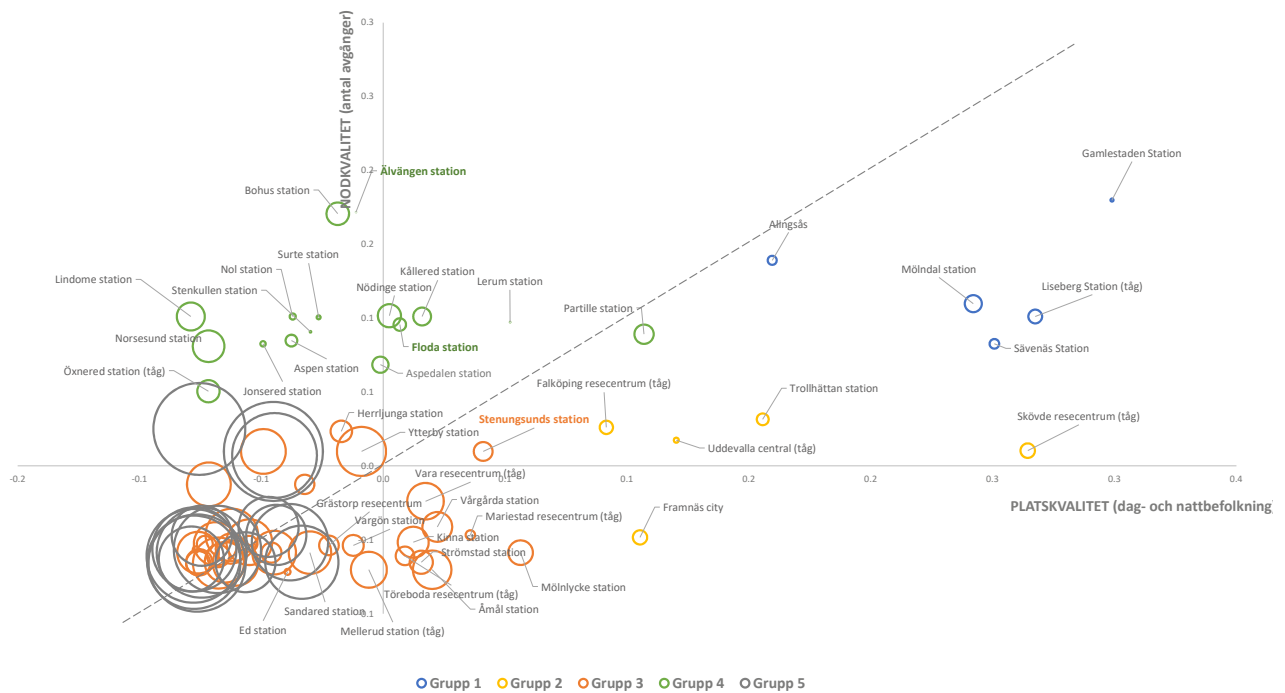

Plats-Nod modellen. Det är önskvärt med balans mellan plats- och nodkvalitet för en effektiv användning av befintliga investeringar i infrastruktur, men också för att undvika att transportsystemet blir överbelastat. Storlek på bubblan i visar på stor eller liten plankapacitet.

för att undvika att transportsystemet blir överbelastat. Om nodkvalitet hamnar relativt högt i jämförelse med platskvalitet finns det potential till förtätning i det stationsnära området med hänsyn till att kunna använda den befintliga infrastrukturen mer effektivt (bubbla 1 och 2 i illustrationen av Plats-Nod modellen). Om platskvalitet hamnar relativt högt i jämförelse med nodkvalitet finns det inte möjlighet till förtätning i det stationsnära området utan att också undersöka behovet att investera i infrastrukturen (bubbla 3 och 4 i illustrationen). I båda dessa exempel behöver man också undersöka möjligheten att bygga.

Utfallet för helheten visualiseras i ett bubbeldiagram som möjliggör jämförbarhet på ett enkelt, tydligt och illustrativt sätt. Det gör det till exempel möjligt att jämföra olika stationsnära områden på en regional nivå eller visa på likheter och skillnader mellan ett nuläge och framtida scenarier (planeringsförslag) för ett och samma stationsnära område. Resultatet kan även visas i kartor som då innehåller mer detaljerad information om de aktuella stationsnära områdenas plankapacitet.

ARBETSMETODIK FÖR UTVECKLING OCH FÖRTÄTNING AV STATIONSNÄRA OMRÅDEN - EN VÄGLEDNING

Nulägesanalys av tågstationer i Västra Götaland. Diagrammet visar hur mycket ett stationsområdes nod- och platskvalitet avviker från genomsnittet i Västra Götaland. Områden har grupperats med hjälp av en statistisk metod (klusteranalys). Metoden grupperar de områden som har liknande förutsättningar i termer av nodkvalitet, platskvalitet och plankapacitet inom 1 km.

Läs mer om analys- och utvärderingsmetoden och hur nodkvalitet, platskvalitet och plankapacitet beräknas i:

R Rapport, Förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet - Utveckling av en analys- och utvärderingsmetod (Berghauser Pont m.fl., 2022).

Nulägesanalys med stöd av Plats-Nod modellen

Plats-Nod modellen kan användas för att beskriva förutsättningar av ett stationsnära område, antingen utifrån ett regionalt perspektiv eller med fokus på flera utvalda stationsnära områden, till exempel inom en kommun. Analyserna visar en översiktlig bild av förutsättningar hos enskilda stationsnära områden i relation till övriga områden i en region. Nulägesanalyserna kan exempelvis bidra med beslutsunderlag för vilka och hur olika stationsnära områden kan utvecklas. Ett stationsnära område som har en hög nodkvalitet och mycket plankapacitet är generellt sett lämpligt att förtäta. Ett stationsnära område som har mycket plankapacitet men som också redan har en hög platskvalitet i jämförelse med nodkvalitet är generellt sett mindre lämpligt för ytterligare förtätning eftersom det då kan leda till trängsel i kollektivtrafiken. Om kommunen vill utnyttja plankapaciteten i detta fall bör det göras i dialog med den aktör som trafikerar tågstationen.

En nulägesanalys som gjorts av samtliga stationer i Västra Götaland visar på en bredd av olika förutsättningar för regionens stationsnära områden. Områden har grupperats med hjälp av en statistisk metod (klusteranalys). Metoden grupperar de områden som har liknande förutsättningar i termer av nodkvalitet, platskvalitet och plankapacitet. Fem grupper identifierades i Västra Götaland. Dessa fem grupper är:

- **Grupp 1:** I balans med hög nod- och platskvalitet. Exempelvis Liseberg station och Mölndal station.

- **Grupp 2:** I obalans med lägre nodkvalitet än platskvalitet. Områdena är möjligen i behov av investeringar i infrastruktur. Exempelvis Uddevalla central och Trollhättan station.
- **Grupp 3:** I balans med låg nod- och platskvalitet. Exempelvis Stenungsund och Ytterby station.
- **Grupp 4:** I obalans med högre nodkvalitet än platskvalitet. Områdena har förtätningspotential om plankapacitet är tillräckligt. Exempelvis Älvängen station och Floda station.
- **Grupp 5:** I balans med låg nod- och platskvalitet och mycket plankapacitet. Områdena har förtätningspotential men behöver samtidigt investeringar i infrastruktur. Exempelvis Kode station.

Liknande nulägesanalyser kan göras för andra geografiska områden. Utöver resultaten i bubbeldiagrammen kan även analyserna av det aktuella stationsnära områdets plankapacitet visas i en karta. Kartorna kan ge insikt i möjliga områden som kan bebyggas som kommunerna själva inte hade identifierat. Samtidigt aktualiserar det också frågor om vilka variabler som ligger bakom kartorna samt behovet av insikt om att dessa GIS-genererade kartor behöver kompletteras med lokal kunskap om områdena och dess plankapacitet.

Läs mer i:

A Atlaser, kapitel 1: Förutsättningar: rumsliga och institutionella förutsättningar. Där finns platsspecifika resultat och resonemang kring förtätningspotentialen i de stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen.

G GIS-manualen, kapitel 2: Plats-Nod modellen.

INSTITUTIONELLA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR STATIONSNÄRA UTVECKLING

För att bidra till att minska gapet mellan mål om stationsnära utveckling och det faktiska genomförandet behövs förståelse för de institutionella förutsättningarna. Men vad är institutionella förutsättningar? Institutioner kan förklaras som de formella och informella ramar vi sätter upp eller som uppstår runt vår gemensamma praktik, inklusive uppfattningar och spelregler. Några exempel på formella ramar är styrdokumentet Regional utvecklingsstrategi för Västra Götaland 2021-2030 och Strukturbild för Göteborgsregionen. Informella ramar kan bland annat handla om breda dialoger och olika slags forum för att engagera relevanta aktörer.

De institutionella ramarna kan skapa strukturer och på så sätt förenkla praktiken men också skapa hinder, exempelvis genom att leda till stigberoenden och låsningar i planeringsarbete och genomförande. Institutionella förutsättningar handlar om dessa ramar och om aktörernas kapacitet att förverkliga visioner och planer. Vägen fram till realisering kräver ofta att flera intressen balanseras. Det är utmanande och kräver samarbete, särskilt då flera aktörer på olika nivåer är involverade, som i fallet med stationsnära utveckling.

Att synliggöra olika aktörers institutionella kapacitet är en väg framåt. I planering utgör institutionell kapacitet en förmåga att undvika låsningar och frångå stigberoenden genom en kreativ samskapande process mellan berörda aktörer (Healey, 2006).

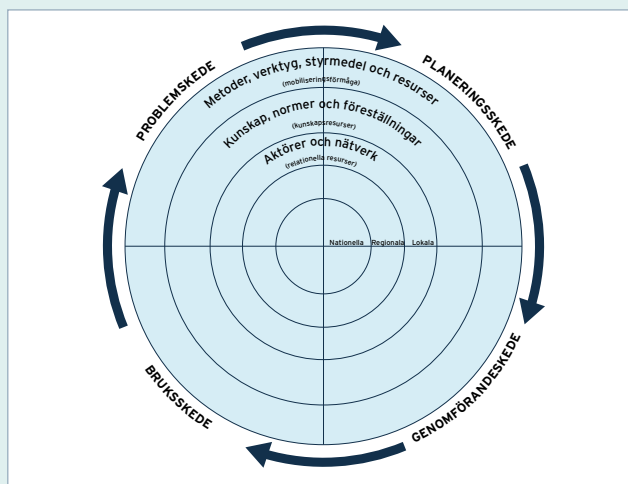
Att kartlägga och analysera aktörers resurser och förmåga

För att förändring ska komma till stånd är det avgörande att det finns en politisk vilja och att resurser för förändring kan mobiliseras. Det är inte bara en fråga om ekonomiska resurser utan forskning visar att det krävs betydande kunskaper och kompetens, utvecklade relationer och samverkan hos de aktuella aktörerna. Detta som en grund för att kunna mobilisera och realisera förändringar, i detta fall stationsnära förtätning som ett led i en hållbar samhällsutveckling (Healey, 2006; Magalhães m.fl., 2002).

För att kartlägga och förstå förutsättningarna vad gäller aktörers resurser för institutionell kapacitet kan en aktörsanalys genomföras genom att samla nyckelpersoner som har olika perspektiv och roller. Aktörsanalyser kan med fördel genomföras i det lokala planeringsfallet som ett underlag för att överblicka och utforma projektorganisationen för förtätningsprojekt. Aktörsanalysen bör göras inledningsvis i planeringsprocessen för att bedöma hur starkt eller svagt företrädare olika aktörer är (offentliga, privata, civilsamhället och akademien på olika nivåer), och deras institutionella kapacitet. Analysen bör sedan fördjupas inför genomförandet (se kapitel 5: Process för genomförande).

I projektet genomfördes gruppintervjuer med nyckelpersoner från respektive kommun som grund för en aktörsanalys. Här användes ett diagram för att utforska institutionell kapacitet i olika faser och på olika nivåer (baserad på Magalhães m.fl. 2002, se även Svensson & Ranhagen, 2019). Diagrammet kan fungera som stöd för att kartlägga aktörers relationer och förmåga gällande kunskap, relationer och mobilisering i olika skeden i planeringsprocessen. Aktörsanalyser resulterar ofta i ett stort antal faktorer som påverkar planeringsprocessen och leder till värdefulla observationer kring aktörer och samverkan.

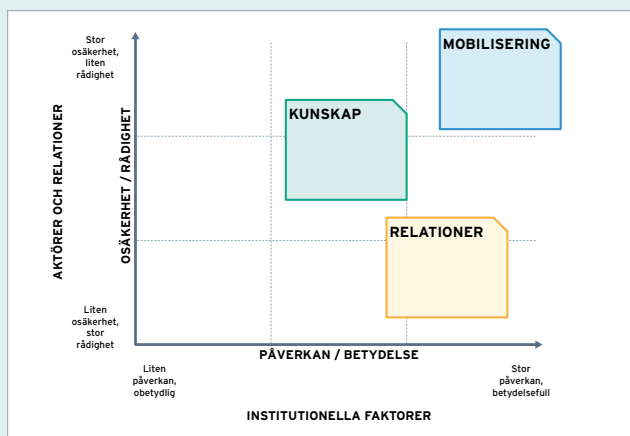
Aktörsanalys för att kartlägga aktörers resurser och förmåga. Genom samtal kan diagrammet fyllas med kunskap om de olika resurserna för de fyra olika processkedena. Denna kunskap kan sedan undersökas närmare, t.ex. för respektive skede, respektive kategori aktörer eller för att identifiera brister, behov och möjligheter gällande exempelvis styrmedel och metoder i arbetet.

Kunskapsresurser handlar om aktörers sakkunskap och kompetens, referensramar och förmåga till lärande. Resultat från projektets aktörsanalyser visade till exempel att kunskap i högre grad behöver integreras mellan olika skeden i processen och mellan aktörer från olika sektorer och nivåer.

Relationella resurser handlar om förekomsten av nätverk och sociala relationer samt om hur de är uppbyggda och fungerar, med koppling till faktorer som makt och förtroende. Resultat från projektets aktörsanalyser visade till exempel att det finns en tydlig uppdelning mellan ett mer strategiskt planerande skede och ett mer genomförande- och bruksskede, där aktörer ofta byts ut.

Mobiliseringsförmåga handlar om att kunna mobilisera kunskap och sociala relationer genom aktörsnätverken för att utmana och förändra en etablerad planeringspraktik och skapa en förändring i önskad riktning. Resultat från projektets aktörsanalyser visade till exempel att stationsnära utveckling ses som en motivgrund för förändring där etablerade samverkansarenor kan användas för att aktörerna ska kunna mötas och gemensamt formulera problem och lösningar.

I nästa steg kan det vara relevant att kartlägga och analysera det institutionella landskapet kring stationsnära utveckling och olika institutionella faktorer betydelse för planerings- och genomförandeprocessen i det specifika fallet. Här kan ett verktyg

Fokusdiagram som visar de institutionella faktorernas påverkan/betydelse och osäkerhet. I diagrammet används faktorer och kunskap från aktörsanalysen. I dialog diskuteras faktorernas grad av osäkerhet och påverkan/betydelse för planeringsprocessen och ges en position i diagrammet. När många faktorer har positionerats, formas ett underlag för diskussion om vilka faktorer som är särskilt angelägna att hantera i den fortsatta planeringsprocessen.

i form av ett fokusdiagram användas som ett samskapande arbetsmoment i processen. Med stöd av fokusdiagrammet kan deltagarna placera ut de kartlagda faktorernas påverkan eller betydelse (horisontell axel) respektive osäkerhet eller rådighet (vertikal axel) för stationsnära samhällsplanering. Tre exempel på resultat från projektet:

En **kunskapsfaktor** av stor betydelse och där stor osäkerhet upplevdes råda, är glapp mellan vision och verklighet, det vill säga vad som är genomförbart och hur enkelt eller svårt det kan vara.

En **relationell faktor** av stor betydelse och där stor osäkerhet upplevdes råda, är samarbete mellan kommun och exploatörer i tidiga skeden.

En **mobiliseringsfaktor** av stor betydelse och där stor osäkerhet upplevdes råda, är att det oftast inte ges ett tydligt uppdrag att utveckla det urbana stationssamhället med dess specifika förutsättningar.

VIKTIGA MEDSKICK

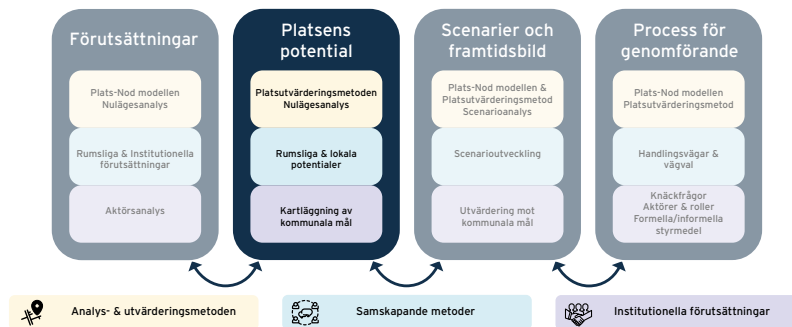
I analys av de rumsliga och institutionella förutsättningarna för ett stationsnära område, med stöd av de metoder vi föreslår, tänk på det här:

- En grundlig analys av de rumsliga och institutionella förutsättningarna är en viktig bas för hantering av problem och utmaningar i den fortsatta processen.
- Den information som Plats-Nod modellen erbjuder om ett enskilt stationsnära område är starkt förenklad och är främst relevant för exempelvis förhandlingar om investeringar i kollektivtrafik inom en region eller för prioritering inom en kommun.
- Analysen av plankapacitet bortser från många aspekter som påverkar möjligheter att nyttja marken, till exempel ägarförhållanden. Variabeln Plankapacitet har därmed framför allt ett värde inom Plats-Nod modellen på så sätt att den gör det möjligt att göra översiktliga jämförelser mellan stationsnära områden.
- Att tidigt uppmärksamma begränsningar och möjligheter gällande institutionella förutsättningar för att kunna hantera det parallellt med förtätningsplanering i stort. På så sätt är det möjligt att vinna tid, vilket kan vara betydelsefullt eftersom det kan vara tidskrävande att övervinna hinder.
- En allsidig aktörsanalys som beaktar aktörer på både lokal, regional och nationell nivå skapar goda förutsättningar för att sedan involvera dessa i de olika processer som behöver genomföras i förtätningsplaneringen. Det är en bra grund för att säkerställa det engagemang, den kompetens och den förankring som krävs.

Kapitel 3:

Platsens potential

Detta kapitel fokuserar på det stationsnära området som plats. Här ges en introduktion till Platsutvärderingsmetoden som används för en nulägesanalys av det stationsnära området. Platsutvärderingsmetoden syftar till att bedöma positiva och negativa konsekvenser av förtätning i relation till Agenda 2030, särskilt mål 11 om Hållbara städer och samhällen. Samtidigt är lokal kunskap om platsen och kopplingen till lokala förutsättningar och mål viktigt.

PLATSUTVÄRDERINGSMETODEN SOM PLANERINGSVERKTYG

Den analys- och utvärderingsmetod som utvecklas består av två delar där Platsutvärderingsmetoden är en del. Platsutvärderingsmetoden används för att bedöma konsekvenserna av förtätning i stationsnära områden i relation till den lokala tillgängligheten. Utöver det stationsnära områdets platskvalitet som fångas av Plats-Nod modellen och endast beskriver områdets täthet, kvantifierar Platsutvärderingsmetoden viktiga kvaliteter med koppling till social hållbarhet. I utvecklingen av Platsutvärderingsmetoden har forskningsresultat om konsekvenser av förtätning och tillgänglighet omsatts till rumsliga indikatorer som möjliggör en integrerad bedömning av positiva och negativa konsekvenser av förtätning.

Indikatorerna har grupperats inom fem teman:

- Tillgång till kollektivtrafik.
- Tillgång till service.
- Tillgång till grönområden.
- Sammanlänkande stråk.
- Stationens platskvalitet.

Varje tema omfattar ett antal indikatorer utifrån Agenda 2030 Mål 11: Hållbara städer och samhällen och dess delmål. Med hjälp av GIS genomförs de olika analyserna för att beräkna indikatorerna. Utfallet för helheten eller respektive tema kan visualiseras i en så kallad värderos (spindeldiagram) eller i ett stapeldiagram, för att möjliggöra jämförbarhet på ett enkelt, tydligt och illustrativt sätt. På så sätt kan likheter och skillnader mellan olika stationsnära områden synliggöras. Det är också möjligt att jämföra ett nuläge med ett planförslag för samma område, eller att påvisa styrkor och svagheter för olika scenarier. Som diskussions- eller planeringsunderlag är det också möjligt att använda kartor för respektive tema för att visa på utfallet från analyserna, exempelvis tillgång till grönområden inom olika delar av det stationsnära området.

Läs mer om Platsutvärderingsmetoden i:

- R** Rapport, Förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet - Utveckling av en analys- och utvärderingsmetod (Berghauser Pont m.fl., 2022). I bilaga 1 till rapporten: Översikt över indikatorer finns även mer information om dataunderlag till indikatorerna i Platsutvärderingsmetoden.

ARBETSMETODIK FÖR UTVECKLING OCH FÖRTÄTNING AV STATIONSNÄRA OMRÅDEN
- EN VÄGLEDNING

ÖVERSIKT TEMAN SOM ANVÄNDS I PLATSUTVÄRDERINGSMETODEN

TEMA	INDIKATOR	MÅL 11 DELMÅL
1. Tillgång till kollektivtrafik	Andel av bebyggelse med högst 500 m gångavstånd till hållplats	11.2 Hållbara transportsystem 11.3 Inkluderande urbanisering 11.6 Minska städers påverkan
2. Tillgång till service	Andel av bebyggelse med högst 500 m gångavstånd till skola Andel av bebyggelse med högst 1 km gångavstånd till vårdcentral Utbud av kommersiell service inom 1 km	11.1 Tillgång till grundläggande tjänster 11.2 Hållbara transportsystem 11.6 Minska städers påverkan
3. Tillgång till grönområden	Andel av bebyggelsen med högst 300 m gångavstånd till grönområde	11.7 Inkluderande grönområden 11.6 Minska städers påverkan 11.5 Naturkatastrofer
4. Sammanlänkande stråk	Andel gator som kan definieras som huvudstråk Andel av stadsväven som kan definieras som mest central eller integrerad	11.3 Inkluderande urbanisering 11.2 Hållbara transportsystem 11.6 Minska städers påverkan
5. Stationens platskvalitet	Relativ täthet inom 1 km gångavstånd till stationen Andel av icke bostäder med högst 1 km gångavstånd till stationen Orienterbarhet i stadsväven inom 1 km från stationen	11.2 Hållbara transportsystem 11.6 Minska städers påverkan 11.7 Inkluderande grönområden

Översikt av Platsutvärderingsmetodens teman och indikatorer samt dess koppling till delmål inom Agenda 2030 Mål 11 Hållbara städer och samhällen.

Nulägesanalys med stöd av Platsutvärderingsmetoden

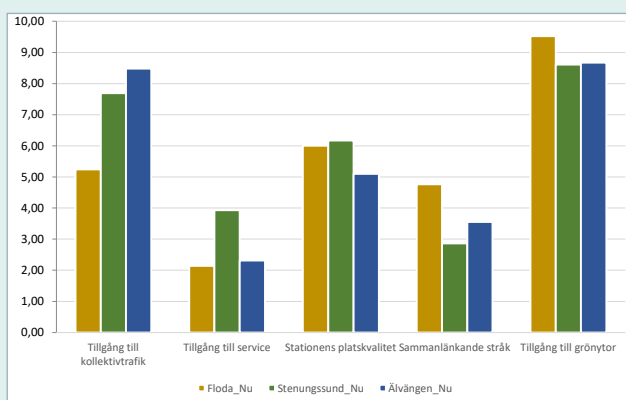
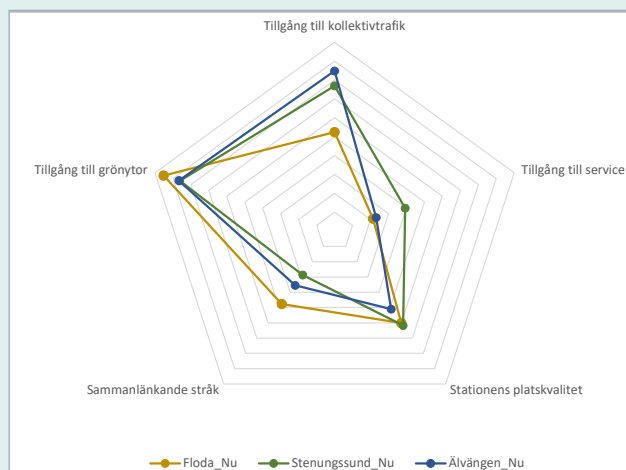
För att få en bild av nuläget, men även för att kunna utvärdera platsens potential, kan Platsutvärderingsmetoden användas för en nulägesanalys av det stationsnära området. I projektet gjordes en nulägesanalys av de tre stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen. Utfallet gav specifika insikter för vart och ett av de tre stationsnära områdena, men möjliggjorde också en jämförelse dem emellan.

I en jämförelse visar resultatet till exempel att alla tre stationsnära områden har god tillgång till grönområden men bristfällig tillgång till service. Signifikanta skillnader mellan de stationsnära områdena syns framför allt i tillgång till service, tillgång till kollektivtrafik och sammanlänkande stråk. Stenungsund har de mest gynnsamma förutsättningarna för tillgång till service, medan Älvängen har den bästa tillgången till kollektivtrafik, med över 80 procent av byggnaderna belägna inom 500 meter från en hållplats. Floda har däremot sämre förutsättningar när det gäller sammanlänkande stråk nära stationen. Med andra ord står Floda, Älvängen och Stenungsund inför olika utmaningar att jobba med när de utvecklar sina stationsnära områden.

Läs mer i:

A Atlaser, kapitel 2: Platsens potential. Där finns platsspecifika resultat och resonemang för de stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen.

G GIS-manualen, kapitel 3: Platsutvärderingsmetoden.

Utfall för de tre stationsnära områdena Floda, Stenungsund och Älvängen visualiserade i en värderos och ett stapeldiagram. Siffror i stapeldiagrammen anger normaliserade värdena där de högsta värden motsvarar 10 och de lägsta 0.

VIKTEN AV LOKAL KUNSKAP OM PLATSEN

För att fånga in människors konkreta erfarenheter och upplevelser av platser och stråk behöver analytiska metoder och verktyg såsom Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden kompletteras med kvalitativt inriktade metoder och verktyg. Upplevelsen av avstånd och närhet skiljer sig från faktiska avstånd. Samspelet mellan vägar och omgivande bebyggelse, klimat- och ljusförhållanden, förekomst av störande buller och trängsel från biltrafik kan också påverka upplevelsen. De faktiska förutsättningarna beskrivs alltså med hjälp av en kombination av både kvantitativa och kvalitativa metoder för att lyfta fram olika perspektiv som annars inte hade kommit fram.

Gåtturer som metod för att komplettera och nyansera analyserna

Ett exempel på en kvalitativt inriktad och upplevelsebaserad metod är gåttursmetoden som är upplagd för att fånga in både styrkor och svagheter gällande exempelvis urban form, funktioner och verksamheter, offentliga rum och grönytor, stråk och kopplingar (De Laval, 2014). Gåtturer kan användas för att komplettera analyser och forskningsbaserad kunskap med synpunkter och upplevelser från exempelvis invånare och tjänstepersoner. För fördjupning och exempel på hur gåtturer kan planeras, se Ranhammen m.fl. (2015) och Ranhammen & Gustafsson (2020).

I projektet genomfördes platsbesök i respektive stationsnära område som komplement till Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden, vilket gav involverade aktörer en mer nyanserad, upplevelsebaserad och delad förståelse för platsen och de lokala förutsättningarna.

VIKTIGA MEDSKICK

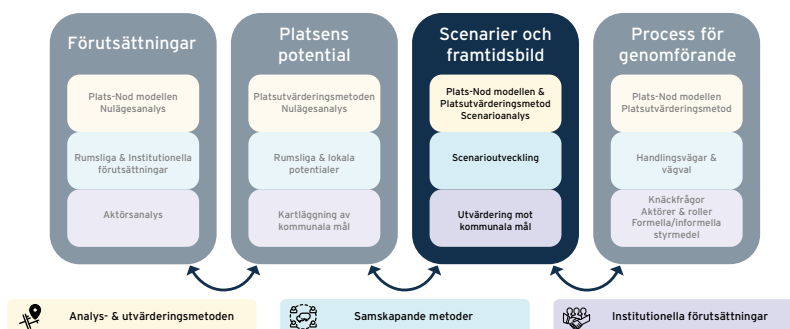
Om du vill nyttja Platsutvärderingsmetoden för att bedöma konsekvenserna av förtätning i ett stationsnära område, och även skapa djupare förståelse för lokala förutsättningar och mål, tänk på det här:

- Att hantera den stora mängd information som genereras av analyserna med stöd av Platsutvärderingsmetoden kan vara utmanande. En rekommendation är därför att först studera värderosen/stapeldiagram på en övergripande nivå och därefter fördjupa sig i kartorna för de teman som utmärker sig positivt eller negativt.
- Bjud in representanter från olika sektorer, och med olika kompetens och perspektiv för att skapa förutsättningar för en mångsidig tolkning av resultatet.
- Skapa utrymme för både enskild reflektion och gruppdiskussion. Tänk på att olika individer processar information på olika sätt - vissa behöver fundera i lugn och ro medan andra har lättare för att resonera sig fram till insikter.
- Det är viktigt med en förståelse för vad Platsutvärderingsmetodens indikatorer grundar sig på, för att förstå vad resultatet kan ge kunskap om och inte.
- Var medveten om att de kommunala målen kan upplevas vara för breda eller vaga för att direkt kunna kopplas till indikatorerna. Det behöver inte betyda att det är fel vare sig på målen eller metoden, men det blir viktigt att resonera kring vad det innebär. Kanske kan målen ändå ge en indikation på vilka teman eller indikatorer som väger tyngst.

Kapitel 4:

Scenarier och framtidsbild

Kapitlet visar hur backcasting och scenariometodik kan användas i planeringsarbete. Detta för att utforska alternativa utvecklingsmöjligheter och öppna upp för omfattande lösningar på systemnivå som svar på samhällsutmaningar. Scenarier utvecklas i flera steg som slutligen leder till en framtidsbild. Ett arbetssätt för detta föreslås som bygger på tre steg: först utvecklas olika ytterlighetsscenarier för förtätning av det stationsnära området. I nästa steg jämförs och utvärderas scenarierna med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden. Med utgångspunkt i dessa scenarier och utvärderingen av dem skissas slutligen en framtidsbild för det stationsnära området.

- Att tänka i visioner: det vi vill ska hända, där en önskvärd bild målas upp.

Backcasting-ansatsen är en metod som är förenlig med de två senare förhållningssätten - scenarioplanering och visionstänkande. I stället för att göra projektioner in i framtiden från ett nuläge så börjar man i backcasting med att skissera framtidsbilder (images of the future) som visar hur lösningar på en samhällsutmaning kan se ut på lång sikt. Efter att ha ringat in intressanta långsiktiga framtidsbilder kan möjliga alternativa vägar från nuläget in i framtiden skissas (alternative pathways) (Ranhagen, 2012). Fördelen med detta angreppssätt är att man genom att frigöra sig från lösningar i akuta problem eller aktuella utvecklingstrender kan finna annorlunda lösningar som troligen inte skulle ha upptäckts annars.

Arbete med scenarier kopplat till utvärdering

ANVÄNDNING AV SCENARIER I PLANERINGSARBETE

Att arbeta med längre tidsperspektiv och att ta fram alternativa utvecklingsriktningar har blivit både nödvändigt och efterfrågat i planering som en följd av en ökad komplexitet och större hållbarhetsutmaningar i kombination med ökad osäkerhet. Backcasting-ansatsen tillsammans med scenariometodik har därför kommit att bli viktigare för att kunna utveckla transformativa och integrerade systemlösningar på framtidsutmaningar.

Det finns åtminstone tre förhållningssätt i arbetet med framtidsfrågor (Dreborg 1996; 2001):

- **Att tänka i förutsägelser:** det vi tror ska hända utifrån rådande trender.
- **Att tänka i eventualiteter:** vad som kan hända, där alternativa möjligheter undersöks.

Att utveckla scenarier och att utvärdera dessa behöver ofta ske i flera planeringsvarv enligt en cyklisk process (Ranhagen, 2011). Här kan tidigare utvecklade arbetssätt för att arbeta med explorativa scenarier i samskapande processer tillämpas (se Ranhagen & Gustafsson, 2020). För att undersöka kopplingen mellan kommunala mål och Platsutvärderingsmetodens fem teman är multikriterieanalys (MKA) ett användbart verktyg (se även kap 3: Platsens potential). MKA tillåter även viktning av kommunala mål och kan användas för att utvärdera scenarier i relation till just kommunala mål. På så sätt kan Platsutvärderingsmetoden och scenarioarbetet kombineras.

VÅRT ARBETSSÄTT - FRÅN SCENARIER TILL FRAMTIDSBILD

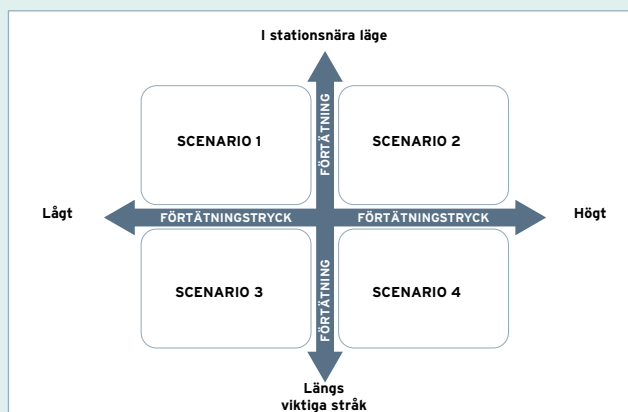

Vi föreslår ett arbetssätt för utveckling av scenarier i en systematisk och kreativ tvärsektoriell samskapandeprocess i tre steg. Först utvecklas scenarier som medvetet är både extrema och mycket olika varandra, för att undersöka spannet av framtida utvecklingsmöjligheter för att realisera potentialer för förtätning. Scenarierna utvecklas genom att skissa på kartor. I nästa steg jämförs och utvärderas dessa scenarier med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden och slutligen utvecklas en gemensam framtidsbild baserat på denna utvärdering. Framtidsbilden kan vara en utveckling av det högst värderade scenariot men kan också utgöras av en kombination av scenarier. Nedan följer en översiktlig steg-för-steg-beskrivning för att arbeta med scenarier, som grundar sig på hur vi arbetat inom projektet.

Steg 1: Utveckling av scenarier

Första steget är att föra fördjupade diskussioner om förtätning i det stationsnära området med stöd av ett så kallat täthetspussel (Ranhagen & Svenning, 2020). Här placeras pusselbitar ut på kartor som representerar olika typologier och ett visst invånarantal. Här har vi utgått ifrån arbete i fyra grupper, för att påbörja utveckling av scenarier utifrån en scenariomatrix med följande axlar:

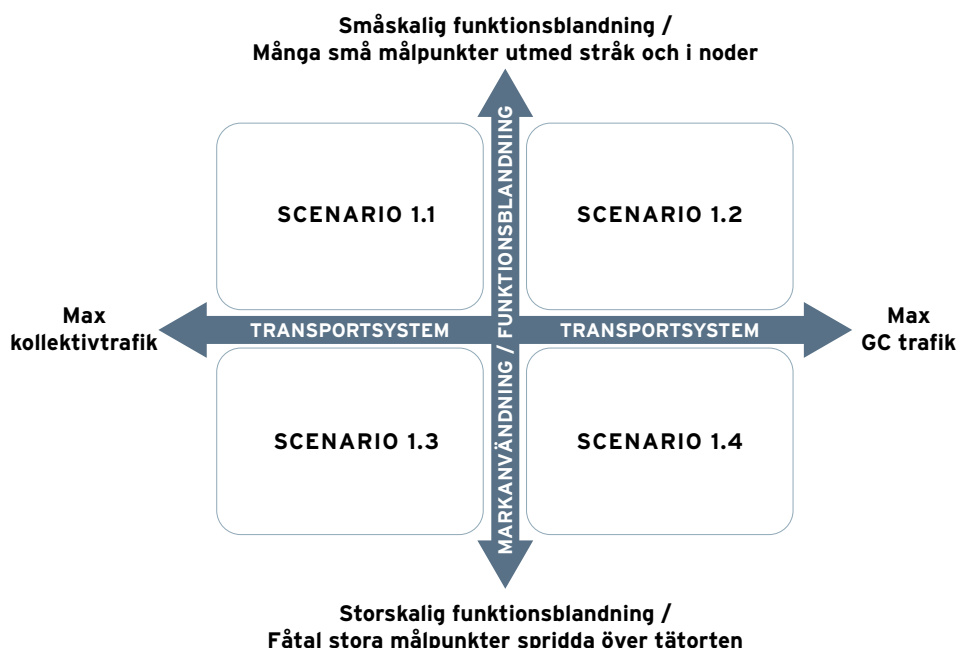
- Förtätning i stationsnära läge / Förtätning längs viktiga stråk.
- Högt förtätningstryck / Lågt förtätningstryck.

Scenariomatrix för att utveckla fyra olika scenarier med hjälp av täthetspusslet.

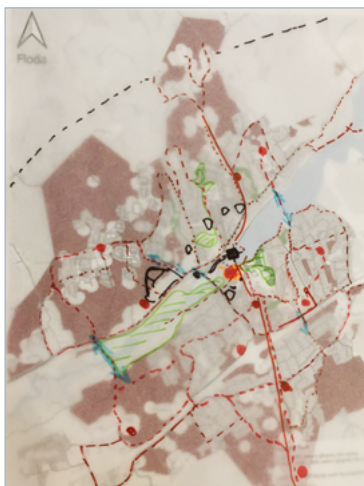
Detta är ett första steg för att skapa ytterlighetsscenarier. Vad som är ett högt respektive lågt förtätningstryck behöver anpassas efter de lokala förutsättningarna i det aktuella stationsnära området. Som ett exempel användes 10 000 respektive 5000 nya invånare i scenarioutveckling för Stenungssund, en ort som idag har 28 000 invånare.

Gör sedan en fördjupning av scenarierna, med syfte att undersöka ytterlighetsalternativ för att ringa in utvecklingsmöjligheter från nuläge till framtid. Här kompletteras pusselbitarna med att skissa på kartorna, gärna med stöd av en legend för att säkerställa jämförbarhet mellan de olika grupperna och för att underlätta

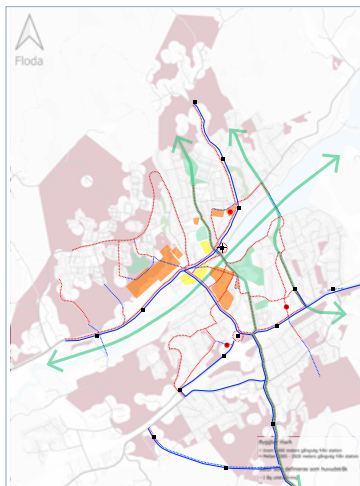

Scenariomatrix som visar vidareutvecklingen av scenario 1. Motsvarande vidareutveckling görs även för scenario 2, 3 och 4. Vilket resulterar i totalt 16 scenarier.

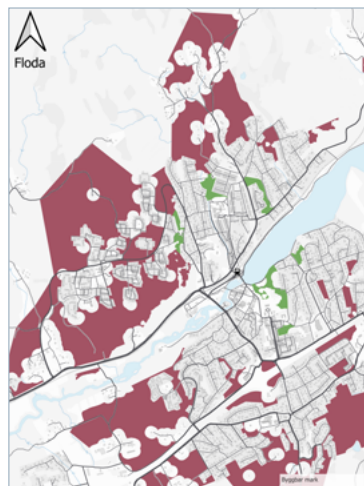
SKISSER

DIGITALISERING ILLUSTRATOR

KARTERING I GIS+ANALYSER

Exempel på arbetsflöde som visar hur scenarierna omvandlas från skisser till digitala bilder och slutligen kartor och analyser.

kommande digitalisering och analyser av scenarierna.

Varje scenario vidareutvecklas till fyra delscenarier utifrån en scenariomatrix med följande axlar:

- Småskalig funktionsblandning / Storskalig funktionsblandning.
- Max kollektivtrafik / Max gång- och cykeltrafik.

Med småskalig funktionsblandning menas många målpunkter, till exempel skolor och kommersiell service, utmed stråk och i noder, medan storskalig funktionsblandning syftar på ett fåtal stora målpunkter spridda över tätorten.

Dessa övningar resulterar i fyra scenarier per grupp och 16 stycken scenarier totalt. För att bedöma scenarierna är det därefter möjligt att genomföra en utvärdering med stöd av en multikriterieanalys (MKA), som bygger vidare på den koppling som gjorts mellan kommunala mål och Platsutvärderingens fem teman (se kapitel 3: Platsens potential). Detta för att inom varje grupp välja ut det delscenario som bäst svarar mot de kommunala målen. Inom varje grupp skissas slutligen det valda delscenariot upp på nytt och kompletteras med element från de övriga delscenarierna, om så önskas.

Steg 2: Jämförelse av scenarierna

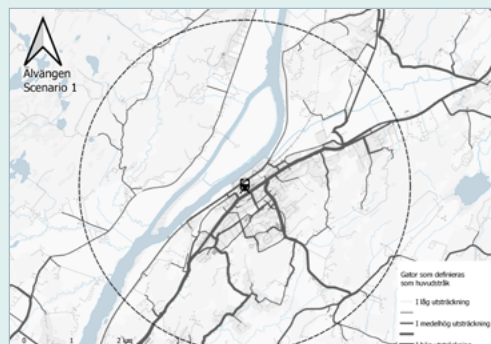
För att kunna utvärdera de fyra scenarierna med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden behöver de göras om till digitala kartbilder. Detta möjliggör efterföljande GIS- analyser samt ökar läsbarhet och jämförbarhet.

Resultatet från Platsutvärderingsmetodens fem teman visas som värderos (spindeldiagram), stapeldiagram, kartor av nuläge och scenario samt förändringskartor för respektive scenario. På så sätt går det att diskutera positiva och negativa effekter av respektive scenario. Här går det även att analysera hur de olika scenarierna svarar upp mot de kommunala målen.

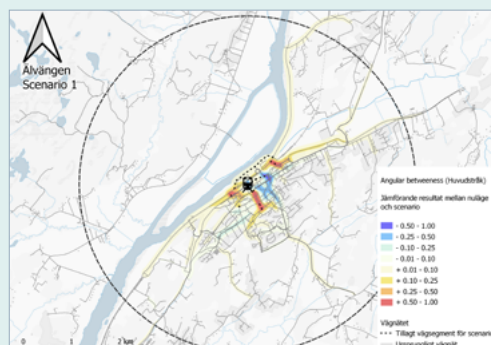
ANALYS NULÄGE

ANALYS SCENARIO

FÖRÄNDRINGSKARTA

Exempel på analys av nuläget, det valda scenariot samt förändringskarta. Förändringskartan visar på skillnaden mellan analysresultatet av nuläget och scenariot.

Steg 3: Att landa i en framtidsbild

Utifrån jämförelsen av de fyra olika scenarierna skissas en framtidsbild upp för det valda stationsnära området. Om deltagarna i tidigare steg varit uppdelade i olika grupper, tas framtidsbilden med fördel fram gemensamt. Ett möjligt arbetssätt är att välja ett scenario utifrån underbyggda motiveringar och avvägningar som baseras både på resultaten av Plats-Nod modellen, Platsutvärderingsmetoden och lokal kunskap om platsen som exempelvis fås genom en gåtur (se mer information i kapitel 3: Platsens potential). Det är även möjligt att komplettera det valda scenariot med element från de andra scenarierna för att utveckla en väl balanserad, hållbar och visionär framtidsbild. Den slutgiltiga framtidsbilden bör sedan ritas rent och översättas till en digital kartbild. Här är det också möjligt att på nytt göra analyser med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden, för att utvärdera om utfallet för framtidsbilden är bättre i förhållande till nuläget och de scenarier som den baseras på.

Läs mer i:

A Atlaser, kapitel 3: Scenarier och framtidsbild. Där finns platsspecifika resultat och resonemang för de stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen.

VIKTIGA MEDSKICK

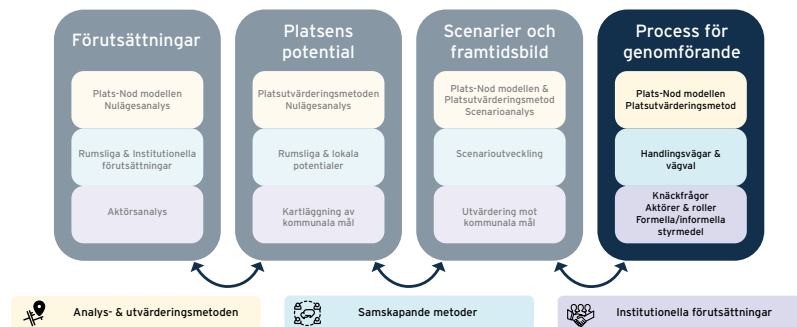
Om du vill arbeta med backcasting och scenariometodik i kombination med analys- och utvärderingsmetoden för att utforska alternativa utvecklingsmöjligheter för ett stationsnära område, tänk på det här:

- Arbetssättet utmanar till att bryta perspektiv och kunna se flera möjliga sätt att utveckla ett stationsnära område. Genom att arbeta med utforskande scenarier är det möjligt att upptäcka alternativa framtider som kompletterar scenarier eller planförslag byggda på prognoser.
- Det är viktigt att vara uppmärksam på svårigheten att frikoppla sig från de lösningar som finns idag och beslut som redan fattats. Att arbeta med scenarier som kan uppfattas som extrema är ett led i att öppna upp för ett mer fritt och visionärt tänkande.
- Bjud in en bredd av aktörer som kan bära in olika kompetens, perspektiv, sakkunskap och förståelse för olika skeden i planeringsprocessen i utvecklingen av scenarierna och framtidsbilden.
- Arbetsmetodiken ger ett rikt material att arbeta med men inte heltäckande. Därför kan de metoder som föreslås behöva kompletteras med andra metoder, för att exempelvis få in aspekter kring klimatanpassning eller kulturmiljö.
- Utveckling av det stationsnära området behöver också ställas i relation till ett större sammanhang och omvärldsanalys på flera nivåer.
- För att få ett likvärdigt och jämförbart utfall mellan olika scenarier och grupper, är det av betydelse att använda en gemensam legend i skissandet av scenarier. Det är också viktigt att enas om ifall de uppskissade nya funktionerna, till exempel skolor, ska specificeras eller inte eftersom det får påverkan på utfallet av analyser med stöd i Platsutvärderingsmetoden i nästa steg.

Kapitel 5:

Process för genomförande

Detta kapitel handlar om att planera för ett genomförande i flera skeden och är den sista fasen i den integrerade arbetsmetodiken. Här introduceras viktiga aspekter som genomförandestrategier och styrmedel, knäckfrågor samt aktörer och deras roller, uppdrag och resurser. Även i detta kapitel föreslås ett arbetssätt för att utveckla en process för genomförande av den framtidsbild som tidigare utvecklats.

Den inledande aktörsanalysen samt utformning av organisation och processdesign är viktiga utgångspunkter för utveckling av samverkansformer, mandat och resurser för att stärka den institutionella kapaciteten (se kapitel 2. Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar). Genomförandestrategier, knäckfrågor, aktörer och deras uppdrag, roller och resurser är viktiga aspekter i genomförandet.

Genomförandestrategier och styrmedel

ATT PLANERA FÖR GENOMFÖRANDE

Grunden för genomförandet av framtidsbilden lades redan i kapitel 2: Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar, där begrepp som institutionell kapacitet tas upp och ett sätt att genomföra en aktörsanalys beskrivs. Genomförande av den utvecklade framtidsbilden (se kapitel 4: Scenarier och framtidsbild) handlar om att nyttiggöra och "orkestrera" de institutionella resurserna i genomförandeskedet. Det handlar om att identifiera handlingsvägar för en realisering och att identifiera knäckfrågor. Det handlar även om att tydliggöra kritiska vägval längs dessa handlingsvägar samt styrmedel för att "navigera" längs den mest lämpliga handlingsvägen och därigenom uppnå de mål och kvaliteter som formulerats.

Vid planering av genomförande behöver många aspekter sammanföras och följande fyra skeden beaktas:

1. Problemskede
2. Planeringsskede
3. Genomförandeskede
4. Bruksskede

Att genomföra den framtidsbild som tagits fram är en komplex process med många osäkerheter och hinder men också möjligheter. Det är centralt att framtidsbilden utvecklats i en systematisk och kreativ tvärssektoriell samskapandeprocess i flera steg som tidigare beskrivits i kapitel 4: Scenarier och framtidsbild.

Vid utveckling av en process för genomförande är det viktigt att vara medveten om att processer oftast utgör en kombination av både slumpmässiga (irrationella) faktorer och avsedda rationellt planerade faktorer (Mintzberg, 1994). Det finns också en rad alternativa möjligheter till vägval vid varje beslutstillfälle under processens gång. Med hjälp av ett besluts- och vägvalsträd kan man visa hur singulära möjligheter (endast ett beslutsalternativ) kan kombineras med multipla möjligheter (flera beslutsalternativ) med grund i teorin kring "strategic choice", eller den strategiska vägvalsmetoden (Friend & Hickling, 2005). Det blir då möjligt att ta ställning till alternativa handlingsvägar för att uppnå framtidsbilden och sätta mål, samt att se vad de olika handlingsvägarna leder till. I avsnittet Vårt arbetssätt - Process för genomförande, ges en övergripande vägledning till hur ett besluts- och vägvalsträd kan användas i en samskapande process.

Styrmedel, som utgörs av institutionella ramar eller policies på nationell, regional och lokal nivå, har stor betydelse för att kunna

realisera potentialer till förtätning. Styrmedel kan vara formella eller informella, hårda (kvantitativt formulerade krav) eller mjuka (kvalitativt formulerade mål). Man brukar också tala om "piskor och morötter", det vill säga tvingande krav eller incitament respektive uppmuntran och inspiration för att genomföra förändringar.

Styrmedel kan också grupperas på följande sätt (Ranhagen, 2011):

- Planer, program och policies. Exempel på regionala styrdokument av betydelse för stationsnära förtätning är till exempel den regionala utvecklingsstrategin för Västra Götalandsregionen, strukturbild för Göteborgsregionen, regional plan för transportinfrastruktur (Västra Götalandsregionen, VGR) och trafikförsörjningsprogrammet (VGR). På kommunal nivå återfinns översiktsplan, fördjupad översiktsplan och detaljplan, trafikstrategi, hållbarhetsprogram och många andra.
- Juridiska och ekonomiska styrmedel i form av avtal, upphandlingsformer, avgifter men också bonus för val av hållbara färdmedel inom ramen för mobility management.
- Samverkan, FoU, utbildning, information inklusive samverkansarenor med inspirerande experiment, demonstrations- och testmöjligheter för nya sätt att leva och resa. Arenorna kan fungera som innovationshubbar för utveckling av både planerings- och samverkansformer kring digitala tvillingar och annan ny teknologi.

Knäckfrågor i genomförandet

Knäckfrågor utgör ofta grund för olika strategiska vägval som påverkar genomförandets inriktning och resultat. Vid utformning av en genomförandestrategi behöver knäckfrågorna kopplas till sådana vägval och styrmedel för att hanteras. En knäckfråga kan definieras som en viktig problem- och frågeställning som behöver hanteras i planeringen för att ta tillvara möjligheter och kvaliteter men samtidigt undanröja hot och brister som kartlagts i någon form av analys, till exempel med stöd av Platstutvärderingsmetoden. Begreppet har visat sig användbart för ringa in utmaningar som upplevs betydelsefulla och prioriterade samtidigt som det kan utgöra en bra grund för målformuleringar. På så sätt blir begreppet en slags brygga mellan beskrivningar av problem och formulering av mål och framtida möjligheter.

Några exempel på knäckfrågor som identifierats, som på ett eller annat sätt kommer upp i alla kommuner, i projektet är:

- Platsens grundläggande förutsättningar och utmaningar kopplade till dessa såsom översvämning och markförhållanden är särskilt framträdande i problemskedet och planeringsskedet.
- Politisk vilja och stabilitet, det vill säga att klara av att arbeta strategiskt och att politiska beslut går i linje med kommunala mål och tjänstepersonernas kunskap, är också framträdande i de två första skedena (problemskede och planeringsskede).
- Markägande och markåtkomst nämns med lite olika betydelse i alla skeden men med tyngdpunkt i genomförandeskedet.
- Ekonomi i form av investeringskostnader och konjunktursvängningar främst i genomförandeskedet och i bruksskedet.
- Vikten av kontinuitet genom hela samhällsbyggnads-

processen, vilket innebär att överbrygga skarvar och uppehåll mellan skedena på ett medvetet sätt.

- Viktigt med kompetenser också utanför det skede där respektive kompetens har sin tyngdpunkt. Det innebär exempelvis att driftskunnande behöver tas med och integreras redan i problemskedet och i planeringsskedet.
- Utvärdering av förslag och lärande inför nästa skede är centralt. En "lessons learned"-process från ax till limpa.

Läs mer i:

- A** Atlaser, kapitel 4: Process för genomförande. Där finns platsspecifika resultat och resonemang för de stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvängen.

Aktörer och deras uppdrag, roller och resurser

I arbetet med att ta fram en process för genomförande är det väsentligt att fördjupa aktörsanalysen (se kapitel 2: Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar) med koppling till de identifierade viktiga vägvalen och valda styrmedel. Inför genomförandeskedet blir det viktigt att identifiera aktörernas roller, ansvar, samverkansformer och insatser i processen. Inte minst då aktörers roller förändras, ansvar omfördelas och en rad överväxlingar sker både mellan och inom organisationer, vilket kräver bred och förtroendefull samverkan, kontinuitet, tydliga policyverktyg och roller samt lokalpolitisk stabilitet (Innes & Booher 2010; Healey, 2006 och Friedmann 1987). Det är eftersträvänsvärt att inkludera aktörer på flera nivåer; kommunal, regional, nationell samt olika typer av aktörer: offentliga, privata knutna till näringsliv, från civilsamhället samt från akademien.

Läs mer i:

- A** Atlaser, kapitel 4: Process för genomförande. Där finns mer att läsa om insikter från tillämpning av fördjupad aktörsanalys inom projektet.

VÅRT ARBETSSÄTT - PROCESS FÖR GENOMFÖRANDE

För att belysa viktiga åtgärder i planering och genomförande av den framtidsbild som utvecklas kan ett strukturerat arbetssätt underlätta. Arbetssättet grundar sig på hur vi arbetat inom projektet och beskrivs kortfattat nedan.

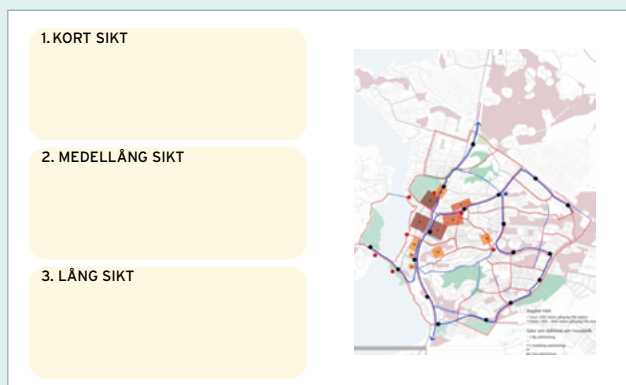
Hur framtidsbilden utvecklas beskrivs i kapitel 4: Scenarier och framtidsbild men kortfattat innebär det: Koppla mål till indikatorer, utveckla scenarier med hjälp av täthetspussel och scenariomatrix, utvärdering av scenarier med stöd av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden i relation till kommunala mål och slutligen val av en framtidsbild genom att utgå från det högst värderade scenariot i kombination med vissa element från de andra scenarierna.

Steg 1 - Framtidsbildens knäckfrågor i genomförandet

Det är viktigt att tidigt identifiera olika utmaningar och svårigheter men också möjlighetsfönster, för att genomföra den framtidsbild som tagits fram genom scenarieutvecklingen. Ett sätt att identifiera relevanta knäckfrågor är med hjälp av verktyget "strukturerad brainstorming" som tillämpats för planering i tidigare projekt (se Ranhagen, 2012) med inspiration från Van der Heiden & Kees (1996) och Eriksson (2003). Med stöd av strukturerad brainstorming formulerar relevanta aktörer knäckfrågor i en samskapande process. Knäckfrågor bör formuleras för vart och ett av de fyra skedena: problemskede, planeringsskede, genomförandeskede och bruksskede.

Steg 2 - Etappindelning av framtidsbildens genomförande

Identifiera vilka fysiska åtgärder som behöver genomföras på kort, medellång och lång sikt för att framtidsbilden ska kunna förverkligas. Klustra dem sedan i så kallade "nyckelprojekt". För att komma vidare kan det vara en fördel att välja ett nyckelprojekt att fortsätta med.

Exempel på arbetsblad för att identifiera fysiska åtgärder som krävs på kort, medellång och lång sikt för att genomföra framtidsbilden.

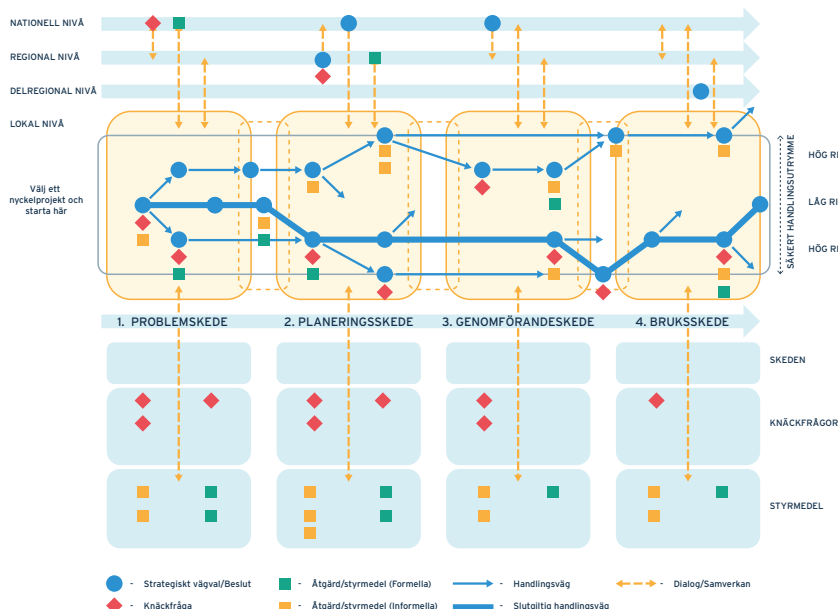
Steg 3 - En vision för genomförandeprocessen - Utmärkning av beslut- och vägvalsträd

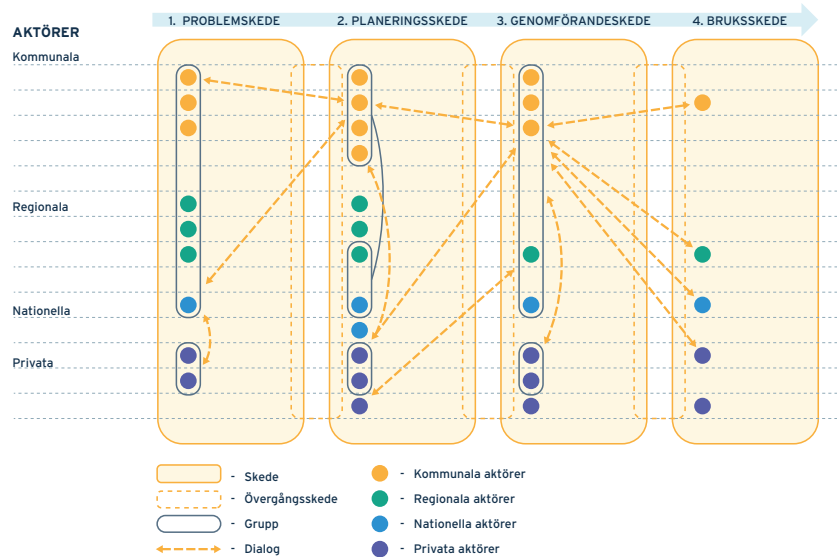
Nästa steg är att för det utvalda nyckelprojektet upprätta ett besluts- och vägvalsträd för att hitta flera möjliga handlingsvägar för att uppnå framtidsbilden. På så sätt går det att se vad olika handlingsvägar leder till och identifiera vilka utmaningar och möjligheter som finns. Beslut- och vägvalsträdet är uppdelat på fyra olika skeden: problemskede, planeringsskede, genomförandeskede och bruksskede och belyser:

- Strategiska vägval och beslut, och vilka aktiviteter/skeenden som bygger upp till dessa.
- Alternativa handlingsvägar som kan grenar ut sig eller växa samman i de skedena.
- Knäckfrågor som behöver hanteras under processens gång.
- Kopplingar mellan olika planeringsnivåer.

I nästa steg kopplas institutionella åtgärder på i beslut- och vägvalsträdet för att synliggöra formella och informella styrmedel. Det göras för att hantera de knäckfrågor och utmaningar som tidigare identifierats inom respektive skede men också för att överbygga barriärer mellan skeden.

Besluts- och vägvalsträd. För varje skede identifieras kritiska besluts- eller vägvalspunkter i processen. För varje punkt bedöms vilka de alternativa vägvalen är. Dessa bildar nya förgreningar (processvägar) i vägvalsträdet som kan bedömas befinna sig inom ett "säkert handlingsutrymme" (den rektangulära ramen) eller hamna utanför. Processvägar som ligger utanför det säkra handlingsutrymmet har hög risk att misslyckas och bör undvikas. Här kan bland annat faktorer från aktörsanalysen användas för att bedöma risken för olika processvägar men även de knäckfrågor som identifierats. De styrmedel som identifierats kan också föras in i besluts- och vägvalsträdet. Knäckfrågor och styrmedel kopplas till de olika besluts- och vägvalspunkterna för en diskussion om lämpliga åtgärder och agerande i processen.

Arbetsblad som ger en överblick över vilka aktörer som kan behöva arbeta nära varandra och var kommunikation är särskilt viktig - mellan grupper av aktörer och enskilda aktörer samt mellan olika skeden i processen. Genom en tvärsektoriell och nivåövergripande diskussion mellan deltagande aktörer kan samförstånd nås kring ansvar och roller i olika skeden för respektive aktör.

Steg 4 - Aktörsanalys som utgångspunkt för en organisationsplan

I övningens sista steg identifieras vilka aktörer som är centralt involverade i de olika skedena genom en fördjupad aktörsanalys. Här beskrivs de olika aktörernas roller, uppdrag och ansvar, men även samband och relationer mellan aktörer och skeden. Här kan den aktörsanalys som beskrivs i kapitel 2: Förutsättningar: Rumsliga och institutionella förutsättningar vara nyttig och användas som utgångspunkt.

Läs mer i:

A Atlaser, kapitel 4: Process för genomförande. Där finns platsspecifika resultat och resonemang för de stationsnära områdena i Floda, Stenungsund och Älvsången.

HUR ANALYS- OCH UTVÄRDERINGSMETODEN KAN BIDRA I GENOMFÖRANDET

Hur kan Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden vara till nytta i genomförande av framtidsbilderna? Även om metoderna inte används på ett strukturerat sätt i det arbetssätt som just beskrivits, visar erfarenheter från projektet på att de kan bidra på en rad olika sätt.

- Både Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden har potential att konkretisera målbilder och bidra till tidig genomlysning av hela planeringskedjan.
- Genom att använda Plats-Nod modellen i dialog med olika aktörer, exempelvis mellan kommunen och den aktör som ansvarar för kollektivtrafiken i regionen, är det möjligt att skapa en gemensam förståelse för vilka åtgärder som är möjliga och önskvärda.
- Plats-Nod modellen kan också visualisera situationen för politiker och visa på potentialen för olika åtgärder, till exempel

genom att jämföra antal avgångar med antal passagerare.

- Platsutvärderingsmetoden kan vara ett stöd i att se hur olika projekt hänger ihop och visa på samband mellan dem. Att använda metoden vid jämförelse av olika scenarier eller projektförslag kan exempelvis ge insikt i hur lokalisering av en skola kan vara beroende av andra projekt i kommunen.
- I bruksskedet har både Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden potential att användas för utvärdering och erfarenhetsåterföring, för att följa upp om utfallet blev som det var tänkt.

VIKTIGA MEDSKICK

Om du vill ta fram en process för genomförande eller använda några av de metoder vi föreslår för att belysa olika aspekter för genomförandet, tänk på det här:

- Se till att få med en bredd av aktörer i utformningen av genomförandeprocessen, eftersom en gemensam förståelse för viktiga begrepp, avgränsningar och projektinnehållet är viktigt som utgångspunkt för genomförandet och vad som ingår.
- Se till att hålla dörrar öppna för alternativa vägar under genomförandet, och kartlägg dessa inledningsvis för att undvika inlåsningar och stigberoenden längs vägen. Det kan vara utmanande. Här gäller det att frigöra sig från den nuvarande situationens begränsningar, men samtidigt beakta grundläggande förutsättningar och randvillkor.
- Att fokusera på ett nyckelprojekt kan vara ett sätt att avgränsa arbetet och fokusera på kritiska vägval och beslutstillfällen i processen. Det kan också vara till hjälp för att samla aktörerna och låsa upp instängda frågor i arbetet.
- Det är viktigt att titta brett på knäckfrågor och styrmedel - sådant som kan påverka projektet och sådant som behövs för att rikta genomförandet mot den önskvärda framtidsbilden. Här kan ni behöva vara innovativa och titta bortom de etablerade verktygen för genomförandet.
- Samverkan mellan aktörer skiftar i olika faser av planering och genomförande. Överlämningar ställer ibland till det och orsakar glapp. Kartlägg dessa tidigt och tydliggör hur skiften och överlämningar kan göras och hur samarbetskonstellationerna ser ut i olika skeden.

Kapitel 6:

Summering och slutsatser

Denna vägledning beskriver hur en integrerad arbetsmetodik med stöd i både analytisk kunskap och samskapande metoder kan informera ordinarie planeringsprocesser. På så sätt får olika aktörer stöttning i samverkan vid utveckling och förtätning av stationsnära områden. I detta kapitel ger vi en summering och delar med oss av våra slutsatser kring hur det fungerar att använda arbetsmetodiken i praktiken, och vad vi lärt oss genom den samskapande processen.

ANVÄNDNING AV ANALYS- OCH UTVÄRDERINGSMETODEN I PRAKTIKEN

Den här vägledningen har tagits fram utifrån behov av ökad kunskap om hur den GIS-baserade analys- och utvärderingsmetoden kan tillämpas i samhällsplanering i praktiken. I projektet har metoden testats och vidareutvecklats tillsammans med aktörer på lokal, regional och nationell nivå.

Reflektioner och lärdomar om användning av Plats-Nod modellen

Plats-Nod modellen beskriver den regionala tillgängligheten i relation till det stationsnära områdets täthet och visar på samspelet mellan det stationsnära området som "nod" och som "plats". Erfarenheter från projektet visar att Plats-Nod modellen ger ett bra planeringsunderlag som kan användas både på regional och lokal nivå. Modellen ger en översiktlig bild av förutsättningar hos enskilda stationsnära områden i relation till övriga områden i en region, för att identifiera knutpunkter och bidra med insikter kring var resurser ska prioriteras. Nulägesanalyserna kan bidra med beslutsunderlag i en bedömning av vilka stationsnära områden som har potential att utvecklas, vad som är möjligt och önskvärt. På så sätt kan resultatet vara till stöd i dialog med olika aktörer, till exempel mellan kommunen och Trafikverket eller den regionala aktören för kollektivtrafik.

På kommunal nivå kan Plats-Nod modellen bidra till en ökad insikt om stationsnära områdets potential till förtätning. Till exempel finns potential att använda underlaget i dialog med politiker för att informera och förklara vad som är möjligt och inte i tidiga skeden. När det gäller plankapaciteten kan kartor som visar på byggbar mark ge insikt om möjliga områden att bebygga. I projektet framkom dock synpunkter på att variabeln

Plankapacitet exempelvis inte inbegriper en analys av topologi och ägarförhållanden, vilket kan vara avgörande för möjligheten till förtätning. Detta kan ses som ett exempel på behovet av att kombinera Plats-Nod modellen med lokal kunskap om platsen för en fördjupad förståelse av de rumsliga förutsättningarna.

Erfarenheter utifrån användning av Platsutvärderingsmetoden

Platsutvärderingsmetoden används för att bedöma konsekvenserna av förtätning i stationsnära områden i relation till den lokala tillgängligheten, med särskilt fokus på social hållbarhet. I projektet har Platsutvärderingsmetoden bedömts kunna ge ett gemensamt underlag som är användbart i dialoger mellan tjänstepersoner från olika avdelningar, men även mellan tjänstepersoner och politiker. Analyserna ger insikt i hur olika faktorer är sammanlänkade och skapar förståelse för olika perspektiv inom samhällsplanering. Metoden kan också synliggöra knäckfrågor tidigt i planeringen och ge kommunen en möjlighet att adressera dem.

I relation till politiker kan Platsutvärderingsmetoden möjliggöra en verklighetsförankring av kommunala mål och en potential att skapa förståelse bland politiker för de konkreta konsekvenserna av deras planerings- och investeringsbeslut. Platsutvärderingsmetoden kan även bidra till att konkretisera kommuners krav i förhandling med Trafikverket, till exempel genom att tydliggöra vilka intressen kommunen har i infrastrukturprojekt.

I bedömningen av olika scenarier har Platsutvärderingsmetoden visat sig vara användbar för att tydliggöra vilket scenario som ger mest nytta, men det som inte ingår i de fem temana som metoden grundar sig på tenderar att försvinna från diskussionen. Det är därför viktigt att förstå vad som ligger bakom temana och dess indikatorer, och vid behov använda sig av kompletterande metoder för att väga in andra aspekter.

Metodernas potential och möjliga användningsområden framåt

I projektet har det kommit förslag och idéer på möjligheter att använda metoderna i andra sammanhang och med delvis andra syften än vad som avsetts och testats i projektet och beskrivit i denna vägledning. Ett exempel är möjligheten att bredda användningen av Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden till att inkludera andra typer av kollektivtrafiknoder, exempelvis bussterminaler. Metoderna kan på så sätt användas både i helhetsplanering av ett samhälle via planeringsinstrument som fördjupad översiktsplan eller detaljplan. De kan även användas för att belysa och utvärdera alternativa lösningar för enskilda objekt till exempel olika placeringar av en

gångbro eller skola. Det har även föreslagits att metoderna kan användas i markanvisningstävlingar för att bedöma skillnader i utvecklingspotentialer och tillgänglighet. Båda metoderna har potential att användas för utvärdering och erfarenhetsåterföring i bruksskedet, för att följa upp om utfallet blev som det var tänkt. Deltagarnas engagemang visar på att det finns ett intresse för analys- och utvärderingsmetoden och en potential att utveckla den vidare och bredda användningsområdet.

EN INTEGRERAD ARBETSMETODIK

För att analys- och utvärderingsmetoden ska kunna användas i praktiken, har vi också sett ett behov av ökad kunskap om hur metoden samspelar med och kan stödja de institutionella förutsättningarna för planering och genomförande. I projektet har vi därför utvecklat en integrerad arbetsmetodik som kombinerar analys- och utvärderingsmetoden med samskapande metoder och institutionella förutsättningar. Arbetsmetodiken integrerar olika slags kunskap och metoder och bygger på fyra faser som beskrivits närmare i var sitt kapitel i denna vägledning. Här ger vi en summering och delar några lärdomar och slutsatser om den integrerade arbetsmetodiken som helhet.

Arbetsmetodiken stödjer samverkan över gränser

Kombinationen av Plats-Nod modellen, Platsutvärderingsmetoden och samskapande metoder har visat sig stärka samarbetet mellan olika aktörer på lokal, regional och nationell nivå på flera sätt:

- Arbetsmetodiken ger insikt i olika perspektiv i , såväl mellan olika kommunala förvaltningar som mellan olika aktörer.
- Arbetsmetodiken inspirerar till att utveckla gemensamma målbilder och ger underlag för jämförelse av olika målbilder baserat på forskningsresultat och lokal kunskap.
- Arbetsmetodiken har även potential att stärka samarbetet över tid och över olika planeringsskeden. Detta genom att fungera som en brygga och möjlighet till återkoppling till de tidiga skedenas strategiska inriktning men även genom att redan från start ta hänsyn till genomförande- och bruksskede.

Balans mellan relevans och robusthet

Något som blivit tydligt under den samskapande processen är vikten av att hitta en väl avvägd balans mellan robusthet och relevans. Inom projektet har det funnits en strävan efter robusthet: att kunna erbjuda så detaljerade och rika diskussions-

och beslutsunderlag som möjligt. Underlag med hög tillförlitlighet kan spegla den komplexa verkligheten. Det har dock blivit tydligt att för att GIS-analyserna som genereras från Plats-Nod modellen och Platsutvärderingsmetoden ska komma till nytta krävs också relevans: att användarna förstår syftet , kan ta till sig och använda sig av informationen som ryms däri. Här blir processledarens roll och kompetens avgörande: att skapa förståelse för helheten, balansera olika intressen och anpassa tillämpningen till den lokala kontexten och användarnas förkunskaper och förmåga.

Utmaningar med överföring av kunskap och arbetssätt

När ny kunskap och nya arbetssätt ska överföras från projektform till ordinarie verksamheter och processer finns det en risk att de möter motstånd, vilket även är fallet för den integrerade arbetsmetodiken som utvecklas i detta projekt. Organisationskultur, tillit, mandat, etablerade processer och rutiner samt begränsad arbetstid är några av dessa hinder som behöver överbryggas. När arbetsmetodiken ska användas är det därför viktigt att ha en medvetenhet kring detta.

Att testa och lära längs vägen

Den integrerade arbetsmetodiken som presenterats i denna vägledning bygger på ett utforskande arbetssätt och en iterativ process. Här är det viktigt med förtroende från olika parter, för att skapa utrymme för att våga testa och lära längs vägen. Det blir inte minst tydligt i arbetet med scenarier som kan upplevas som både förlösande och utmanande i att behöva frigöra sig från befintliga lösningar eller begränsningar baserade på redan fattade beslut och fysiska strukturer.

Denna vägledning handlar inte så mycket om att tillhandahålla en manual som kan följas till punkt och pricka, utan snarare om att presentera en integrerad arbetsmetodik för att ta sig an den komplexitet som förtätning av stationsnära områden ofta handlar om. Genom att kombinera olika slags kunskap och perspektiv skapar vi bättre förutsättningar att förstå vad ett problem handlar om, och vilka möjliga vägar det finns för att hantera det och komma framåt. Arbetsmetodiken kan också bidra till att ta ett större grepp kring planeringen och inte minst genomförandet, genom att skapa ökad förståelse för helheten och överbrygga glapp mellan olika aktörer och skeden i planeringsprocessen.

Referenser

Berghauser Pont, M., Hannula, N., Isemo, S. (2022). *Förtätning av stationsnära områden för god tillgänglighet - Utveckling av en analys- och utvärderingsmetod* Urban Futures Rapport 2022:1. Urban Futures.

Berghauser Pont, M. & Haupt, P. (2024), Stadsform och täthet. I Stigsdotter, C (red.). *Den byggda formens betydelse - Kunskap från forskning*, (2024:6). Boverket.

Bertolini, L. (1999). Spatial development patterns and public transport: The application of an analytical model in the Netherlands. *Planning Practice & Research* 14 (2), 199-210.

De Laval, S. (2014), Gåturen. *Metod för dialog och analys*. Svensk Byggtjänst.

Dreborg, Karl-Henrik, 1996, Essence of Backcasting. *Futures*. 28(9). 813 - 828.

Dreborg Karl-Henrik, 2001, Tre förhållningssätt till framtiden: Backcasting i ett vidare perspektiv. *Technology, Society and Environment*. Forskningsgruppen för miljöstrategiska studier, FOI.

Eriksson, Anders E. (2003) *Metoder för strukturerad brainstorming*. Metodrapport FOI-R-0662-SE.

Friedmann, John (1987) *Planning in the public domain. From knowledge to Action*. Princeton Paperbacks.

Friend, J. & Hickling, A. (2005). *Planning under Pressure. The Strategic Choice Approach*. Routledge.

Gissel, S. (1999), *Decision aid Methods in Rail Infrastructure Planning*. Dept of Planning, Technical University of Denmark Report 1999.

Healy, P. (2006). Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies. Palgrave Macmillan.

Hemström, K. (2018). *Verktyg för gemensam kunskapsproduktion: Exempel från Mistra Urban Futures plattform i Göteborg 2010-2016*. Mistra Urban Futures Report 2018:2. Mistra Urban Futures.

Innes, J. E. & Booher, D. E. (2010) *Planning with complexity. An Introduction to collaborative rationality for public policy*. Routledge.

Kickert, C.C.; Berghauser Pont, M. och Nefs M. (2014). *Surveying density, urban characteristics, and development capacity of station areas in the Delta Metropolis. Environment and Planning B: Planning and Design* 41, 69 - 92, DOI: 10.1068/b39020

Lichfield, N. (1996). *Community Impact Evaluation*. UCL Press. London.

Magalhães, C., Healy, P. & Madanipour, A. (2002). Assessing Institutional Capacity for City Centre Regeneration: Newcastle's Grainger Town. I Cars, G., Healey, P., Madanipour, A. & Magalhães, C (red.). *Urban Governance, Institutional Capacity and Social Milieux*. (s. 45-62). Routledge.

Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. The Free Press. New York.

Ranhagen, U. (2011). *Fyra stora och tjugo små steg. Idéskrift om fysisk planering. Metoder och verktyg för att integrera hållbarhets- och energifrågor i fysisk planering med fokus på uppvärmning och transporter*. ET 2011:53. Statens energimyndighet.

Ranhagen, U. (2012) *Att integrera hållbarhets- och energifrågor i fysisk planering*. ER 2013:06. Statens energimyndighet.

Ranhagen, U. & Gustafsson, A. (2020). *Det urbana stationssamhället - vägen mot ett resurssnålt resande*. Slutrapport för åren 2017-2019. Mistra Urban Futures Report, 2020:03. Mistra Urban Futures.

Ranhagen, U. & Schylberg, K. (2007). *Mål- och planindikatorer som verktyg i fysisk planering. Exempel från fyra kommuners utvärderingsarbete*. Boverket.

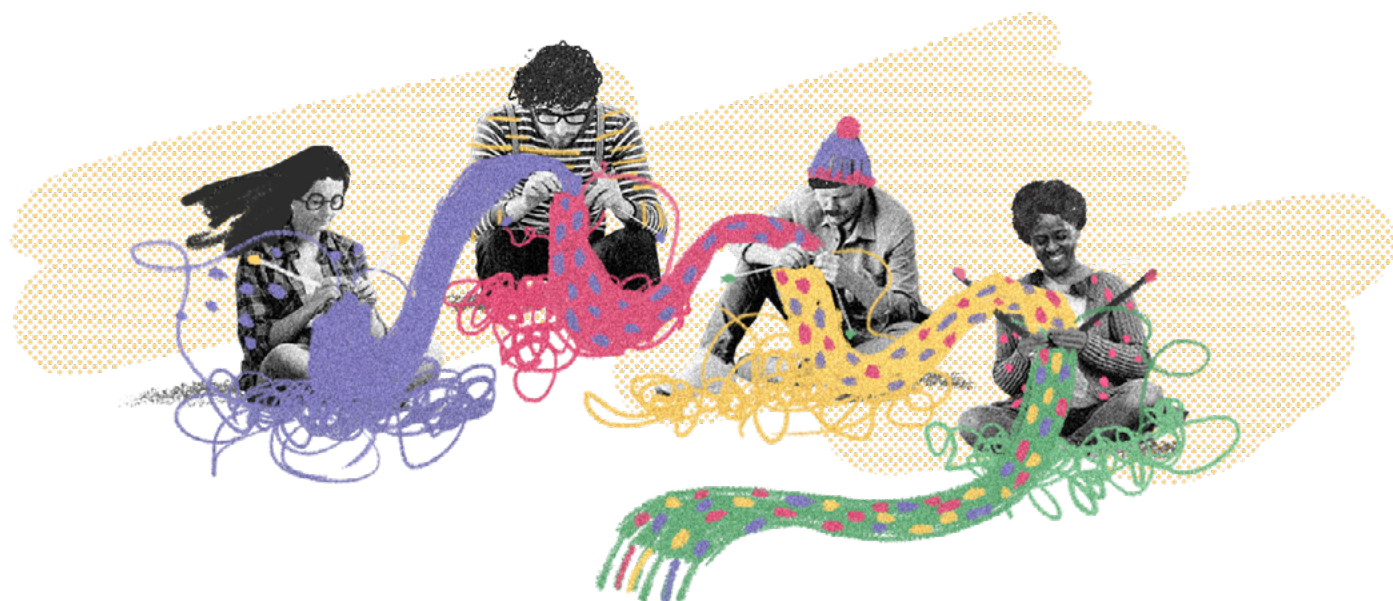
Ranhagen, U. & Svenning, M. (2020). *Täthetsanalys Mölnlycke centrum*. Härryda kommun och Mistra Urban Futures.

Ranhagen, U., Troglio, E. & Ekelund, B. (2015). *Klimatsmarta och attraktiva transportnoder*. KTH Skolan för Arkitektur och Samhällsbyggnad, Luleå Tekniska Universitet, Avd. för arkitektur och vatten.

Schön, D.A (1986) *Education the Reflective Practitioner*. Josee-Bass Publishers, San Fransisco.

Svensson, T. & Ranhagen, U. (2019). *Den uthålliga regionen. Energieffektivisering genom samhällsplanering - hur gör man utanför större tillväxtregioner?* Rapport 2019. KTH Skolan för Arkitektur och Samhällsbyggnad.

Van der Heijden, & Kees (1996) *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*. Chichester: John Wiley.

FINANSIERAD AV

I SAMARBETE MELLAN

